

SAĞLIK MEZENFORMASYONU: ÇEVİRİMİÇİ KANALLARDAN YAYILAN YANLIŞ BİLGİ SALGINI

HEALTH MISINFORMATION: INFODEMI ON ONLINE CHANNELS

Mehmet BÜYÜKAFŞAR*

Öz

Yalan haber tanımlaması içerisinde yer alan ikili ayırımdan; dezenformasyon ve mezenformasyon kavramlarının tanımından hareketle yalan haberi üretmedeki ve yaymadaki niyetler okunabilir. Dezenformasyon kavramına göre “kötü niyet” taşımama özelliğiyle farklılaşan mezenformasyon kavramının çok da masum davranışları tanımlamadığını; sosyal medya platformları aracılığıyla paylaşılan yanıltıcı ve yönlendirici mesajların, yalan haber meselesinin merkezinde yer aldığını ayrıca belirtmek gerekir. Son dönemde Covid-19 salgının ortaya çıkmasıyla birlikte hastalık hakkında geliştirilen söylentiler bir çığ gibi büyüyerek neyin doğru neyin yanlış olarak kodlanacağıнын muğlaklaştırıldığı yeni bir iletişim ortamına işaret etmektedir. Bu çalışmayla birlikte, kulaktan dolma ve çoğunlukla bilimsel bir veriye dayanmayan bilgilerin, insan sağlığını tehlikeye atacak kadar etkili olduğuna dikkat çekilmek istenilmektedir. Ayrıca, insanların bilinçsiz olarak paylaştığı sağlık konusundaki yanlış bilgilerin, topluma nasıl zararlar verebileceğine; tüm bu faaliyetlerin yöntemlerine, başlıca türlerine, amaçlarına ve sonuç olarak da kullanıcılar nezdinde ulaşılabilecek muhtemel çözümlere, ilgili literatür kapsamında odaklanılmaktadır. Tüm bu unsurları, dönüşen iletişim deneyimleri ve Covid-19 pandemisinde yaşanan tecrübeler çerçevesinde belirli bir örneklem üzerinden ortaya çıkarmayı hedefleyen çalışmanın ayrıca, yanlış bilgi kullanımına karşı medya kullanıcılarının istifade edebileceği bir kılavuz oluşturma amacı taşıdığını da belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Mezenformasyon, Yanlış Bilgi Salgını, Covid-19, Dijital Medya, Medya Okuryazarlığı

Abstract

From the dual distinction in the fake news definition; based on the definition of disinformation and misinformation concepts, the intentions in producing and spreading fake news can be read. The concept of misinformation; it describes the sharing of messages that are deliberately devoid of the intention to harm but

** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü, mehmetbuyukafsar@ohu.edu.tr

are still misleading. With the emergence of the Covid-19 epidemic, the rumors about the disease have grown like an avalanche, pointing to a new communication environment where it is ambiguous what to encode as right and wrong. It should be noted that hearsay and mostly not based on scientific information is effective enough to endanger human health. This study focuses on how the misinformation that people unconsciously share about health can harm society. The methods, main types and purposes of all these activities and, consequently, possible solutions that can be reached by the users are pointed out by using the relevant literature. It should be noted that the study, which aims to reveal all these elements through a specific sample within the framework of the transformed communication experiences and the experiences in the Covid-19 pandemic. The study also aims to create a guide that media users can benefit from against the use of false news.

Keywords: Misinformation, Infodemi, Covid-19, Digital Media, Media Literacy

Giriş

Çevrimiçi iletişim platformlarında sağlık alanındaki yanlış bilgiler, yararsız ipuçlarından tehlikeli iddialara kadar uzanmaktadır. Genellikle diğer insanlara yardım etmek amacıyla paylaşılan fakat bütünüyle doğruluk içermeyen ya da çeşitli finansal kazanımlar, siyasal çıkarlar ve statüler elde etme amacıyla korkulardan ve endişelerden beslenerek tasarlanan mesajlar, İnternet ortamlarında yaygınlaştırılmaktadır. Daha önce hiç olmadığı kadar çevrimiçi kanallar vasıtasıyla iletilen karışık mesajlar karşısında bozguna uğrayan; kafası karışan bireyler, nasıl sağlıklı kalacakları ve hastalıklara yakalanmamak adına nelere dikkat edecekleri hususlarında büyük bir saldırı altındadırlar. Bu saldırılar ise çok da uzaklarından değil yanı başlarındaki, tanıdıkları, arkadaşları ve aile fertleri tarafından düzenlenmektedir (Data Detox Kit, 2020). 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan Covid-19 salgını, yukarıda bahsedilen; “daha önce hiç olmadığı kadar” ifadesini destekleyecek unsurlar sunmaktadır. Bugüne kadar ellerimizi sabunla en az 20 saniye kadar yıkamanın ellerimiz üzerinden mikrop yayılımını durduracağını öğrenmiş olsak da çevrimiçi ortamlardaki sağlıkla ilgili yanlış bilgi salgınına nasıl durdurabileceğimizi, bizlerin de bu salgının bir parçası olmamız için yapmamız gerekenleri öğrenmemiz, hem kendi sağlığımız hem de çevremizdekilerin sağlığı için önem arz etmektedir.

Bu bakımdan, çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal çıkarlar doğrultusunda bilinçli olarak çeşitli aktörler tarafından üretilen; dağıtılan mesajların; yanlış bilgilerin, yeniden üreticisi olmamak adına, mezenformasyon kavramının tanımladığı; bilinçsiz bir şekilde insanları yanıltmamak adına önümüze gelen mesajlar karşısında doğru sorgulamalar yapmamız elzemdir. Çevrimiçi ortamlarda karşılaştığımız mesajları paylaşmadan ya da reddetmeden önce yapmamız gereken davranışları kapsayan bu sorgulama, doğrudan yanlışın nasıl ayırt edileceği, mesaj kaynağının hangi güvenlik incelemelerine tabi tutulacağı ve en çok başvuru alan yanlış bilgi türlerinin neler olduğu olduğu konusunda bir farkındalığı kapsamaktadır. Covid-19 salgını ile birlikte etkilerini daha çok hissettiğimiz ve dolayısıyla da zararlarını daha çok gördüğümüz yanlış bilgi salgınına karşı oluşturulacak bir farkındalığın, hastalığın hem fiziksel hem de psikolojik etkilerinin yayılımını önüne geçilmesi adına da bir katkısının olacağı ileri sürülebilir.

Dezenformasyon (disinformation), mezenformasyon (misinformation) ve zarar verici bilgi (malinformation) olmak üzere çeşitli türlerde zarar verme boyutlarına göre farklılaşan yanlış bilgiler, sağlık alanını hedef aldığı anda bu mesajların zarar verme tehlikesi de artmaktadır. Yine Covid-19 süreci referans alındığında, hastalığın ilk ortaya çıkışı, etkileri ve sonuçları bakımından çok farklı söylentilerin olağanüstü sayıdaki paylaşımı, insanların zihnini oldukça karıştırmış ve çeşitli yanlış davranışların sergilenmesine neden olmuştur. Bu hassasiyetle birlikte, çevrimiçi ortamlardaki sağlık konusundaki söylentileri, bilimsel dayanakları ve geçerlilikleri olmayan yanlış bilgilerin bilinçsiz olarak yaygınlaştırılmasını anlatan mezenformasyon kavramı temelinde inceleyen bu çalışma, kavramsal olarak yanlış bilgileri tanımladıktan sonra Covid-19 süreciyle birlikte bir salgın haline gelen sağlık konusundaki yanlış bilgileri kullanıcı deneyimleri ve motivasyonları üzerinden değerlendirmektedir. Ardından, Covid-19 sürecinde çevrimiçi iletişim kanalları üzerinden yayılan yanlış bilgileri, bir uygulama temelinde, zarar vericilik derecelerine göre sınıflandıran çalışma, verilen örnekler üzerinden kullanıcılar nezdinde yanlış bilgilerin muhtemel zararları hakkında bir farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir.

Kavramsal Çerçeve: Mezenformasyon Kavramının Kapsamı

Yalan haber kavramı sadece sahte içerikleri tanımlamak için kullanılmamaktadır. Yalan haber kavramı aynı zamanda, bağlamı dışında kullanılan, gerçeğin bir formu gibi görünen, insanların bu içeriklere inanmasının ve paylaşmasının muhtemel olduğuna inanılan müdahaleleri de kapsamaktadır. “Haber” kelimesinden çok söylentileri ve yanıltıcı içerikleri tanımlayan kavram, mezenformasyon kavramını da bu şekilde içerisine alarak tanımlamaktadır. Bilerek, isteyerek zarar verme amacıyla yanlış olarak kurgulanan, temelde para kazanma, siyasal etkide bulunma ve bunların gerçekleştirilmesi adına sorun çıkarma, kafa karışıklığı yaratma motivasyonlarıyla üretilen dezenformasyondan farklı olarak mezenformasyonlar, yanlış içeriğin, yanlış olduğunun veya yanlış yönlendirdiğinin farkına varmadan bilinçsiz olarak paylaşılmasını anlatmaktadır. Paylaştığı bilgilerin çevresindeki insanlara bir faydasının dokunacağı düşüncesiyle hareket eden bireyler çoğu zaman paylaştıklarının yanlış olduğunun farkına bile varamamaktadır. Mezenformasyona neden olan mesajların paylaşımında çeşitli psikolojik faktörler de etkili olmaktadır. Çevrimiçi iletişim ortamları, insanların kendi öznel kimlikleriyle hareket ettikleri sosyal bir ortamı ifade etmektedir. Bu ortamlarda insanlar genellikle kendi siyasi görüşlerine uygun, içerisinde buldukları kültüre, inanca ve ırka yakın görüşleri ve kişileri takip eder, bunlarla iletişim halinde olurlar. Dolayısıyla, mezenformasyonun kolayca yayılmasında bu ilişkilerin getirdiği güven duygusunun etkili olduğu, insanların yakın çevrelerinden gelen mesajlar karşısında daha az eleştirel olduğu bilinmektedir (Wardle, 2020).

Bilgi, yanıltıcı bilgi ve çarpıtılmış bilgi arasındaki ayrımının, niyetler üzerinden yapılabileceği söylenebilir;

- Bilgi (information): kasıtlı olarak yanıltıcı olmayan anlatımsal içeriği

- Yanıltıcı bilgi (misinformation): istemeden yanıltıcı olan anlatımsal içeriği
- Çarpıtılmış bilgi (disinformation): kasıtlı olarak yanıltıcı olması adına düzenlenen anlatımsal içeriği tanımlamayarak, aralarındaki kavramsal farklılıkların zeminin oluşturmaktadır (Søe, 2018, s.328).

Mezenformasyonun ve dezenformasyonun birbirlerinden nasıl farklılaştıklarına dair cevaplanacak bir sorunun, kavramların oluşturulma, paylaşılma ve amaç edinme niyetlerinin okunmasıyla yakından ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Para kazanmak, siyasal bir etkide bulunmak, bir konu hakkında kötü amaçla şüphe uyandırmak, zarar vermek ve netice itibarıyla güvensizlik sağlamak adına oluşturulan dezenformasyon karşısında mezenformasyon, başkalarına yardım etmek ya da bir grubun üyesi gibi hissetmek adına paylaşılan yanlış ya da yanıltıcı bilgileri tanımlamaktadır. Hatta paylaşılan bu bilgiler farkına varılamayan bir dezenformasyonu da kapsayabilir. Dolayısıyla, kasti olarak zarar verme amacıyla tasarlanan yanlış bilgilerin, iyi bir niyet bütünlüğü içerisine saklanarak insanların yanıltılması adına kullanıldığına işaret edilmelidir (Briant, 2021). Yanlış bilginin türleri ve kapsamı noktasında mezenformasyon ve dezenformasyon kavramlarının arasındaki anlamsal farklılığı belirtmek esastır. Fakat mezenformasyon ve dezenformasyon kavramları arasında keskin hatlarla anlamsal bir ayırım yapmak neredeyse imkansızdır. Çünkü her iki kavram da hakikatle ilişkilidir. Hakikatin de evrensel olarak tek bir kabulünün olmadığı düşünüldüğünde bu ayırımın imkansızlığına dair görüş desteklenebilir. Oxford Sözlüğü'nde (2021) "bilgi" kavramı "*birileri ya da bir şeyler hakkında sağlanan ya da öğrenilen gerçekler*" olarak tanımlarken, "mezenformasyon" kavramı da "*bir şeyler hakkında yanlış bilgi verme eylemi*" olarak tanımlamaktadır. "Dezenformasyon" kavramı ise bunlardan farklı olarak "kasıtlı olarak verilen yanlış bilgi" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, yapılan üç tanımın da aralarında küçük farklılıkların bulunduğunu, buradaki en önemli noktanın ise alıcıların en azından bir kısmının, yanıltma niyeti ya da potansiyeli olan yanlış bilgilerin yayılımı sonucunda yanlış yönlendirilmesi olduğu söylenebilir (Kumar & Geethakumari, 2014, s.3).

Yanlış bilginin üretilmesindeki ve paylaşılmasındaki niyetlere bakmak, yanlışın kimler tarafından hangi amaçlarla yaygınlaştırıldığıнын anlamlandırılması açısından faydalıdır. Çeşitli motivasyonlar ekseninde üretilen, yaygınlaştırılması adına da çeşitli grup ve kişiler üzerinden çevrimiçi ortamlarda servis edilen yanlış bilgiler, çoğu zaman bilinçli olarak paylaşılmamaktadır. Mesajın, kendi dünya görüşüne uygun bir biçimde formüle edildiğini gören ve bu anlamda da bir şüphe beslemeyen bireyler, mesaj bütünlüğü içerisinde yer alan yanlış bilgileri fark etmeyerek yaygınlaştırmaktadırlar. Sahte ya da yanlış yönlendirici unsurlar içeren mesajı üretenin ve yayılmasını destekleyenin, çeşitli maskeler ardında gizlenmeleri sebebiyle kimlikleri tespit edilemese de bu mesajın yaygınlaştırılmasında birer aktör gibi davranan kişilerin kimliğini kolayca tespit etmek mümkündür. Çünkü bu kişiler insanlara çok yabancı olmamakla birlikte, arkadaşları, aile fertlerini ve yakınları kapsamaktadır.

Genel olarak, mezenformasyon, dezenformasyon ve zarar verici bilgi (mal-information), kavramları kapsamında tanımlanan yalan haber kavramı, yanlış bilginin bilinç dahilinde paylaşımı ve zarar verme boyutları bakımından farklılaşan kategorilerden oluşturmaktadır.

Dezenformasyon ve mezenformasyon kavramları arasındaki niyet farkından söz ettikten sonra, yalan haber tanımlamasındaki üçüncü kategoriye teşkil eden zarar verici bilgiden; gerçek bilginin kasıtlı olarak zarar verme amacıyla kullanılmasını anlatan yanlış bilgi türünden bahsetmek gerekir. Siber saldırılarla birlikte çevrimiçi kanallar üzerinden rıza gösterilmeden elde edilen belgelerin, görsellerin ya da seslerin çeşitli motivasyonlar temelinde kişilere ve gruplara zarar verme amacı ile kullanılmasını tanımlayan zarar verici bilgi, dezenformasyon ve mezenformasyon kavramlarından mesaj bütünlüğü içerisinde yer alan “doğru bilgi” kullanımını açısından farklılaşmaktadır. Kısaca, bir haberin yalan olarak kodlanmasında yanlış ya da doğru bilginin kasıtlı olarak zarar verme amacıyla üretilmesi yatmaktadır. Mesajın paylaşım sürecinde ortaya çıkan niyetler de yalan olarak kodlanan mesajın bilinçli bir şekilde zarar verme ya da farkına varmadan yanıltma amaçları şeklinde ayrılarak, dezenformasyon, mezenformasyon ve zarar verici bilgi kavramlarıyla yalan haberin üç ana kategorisini oluşturmaktadır.

Zarar verme boyutlarına bakıldığında; hiciv-parodi, yanıltıcı içerik, sahte-taklit içerik, uydurma içerik, hatalı ilişkilendirme, hatalı bağlam ve manipüle edilmiş içerik olarak 7 türden oluşan ve dezenformasyon, mezenformasyon ve zarar verici bilgi olarak 3 ana sınıflandırmadan (Wardle, 2020) oluşan yalan haber kategorilerinin yine birbirinden farklılaştıklarını, ortaya çıkardıkları sonuçlar bakımından ileri sürülebilir. Şöyle ki **Düşük zarar**, kafa karıştıran fakat zarar verme boyutu olarak oldukça sınırlı etkileri olan, sağlık alanı örnek verilecek olursa; kişileri hasta etmeyecek kadar olan zararları, yanlış bilgileri tanımlamaktadır. Hiciv-parodi türü içerisinde yer alan ve sadece bir konu hakkında eleştiride bulunmak ve bu noktada bir eğlence sağlamak amacıyla üretilen fakat yanıltıcı olan yanlış bilgileri bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Yine sağlık örneğinden gidilecek olursa; sağlık açısından hiçbir etkisi bulunmayan ya da sağlığa zararı olmayan *plasebo* etkisine yol açan tavsiyeleri de bu kategoride değerlendirmek mümkündür. **Orta zarar** ise stres ya da güvenlik boyutları açısından bir yanılsamaya neden olan, bu açıdan da fazlaca para harcamalarına sebebiyet veren, yine sağlık konusu ele alındığında; hastalığa sebebiyet verebilecek yanlış bilgiler bu kategoride değerlendirilebilir. Hileleri, muziplikleri ya da yanıltıcı tavsiyeler ve ürünleri de bu kategoride değerlendirmek mümkündür. **Yüksek zarar** da uzun vadeli, şiddetli veya geri dönüşü olmayan hasarlara yol açabilen örneğin; sahte tedaviler ve zehirli olan tavsiyeler gibi fiziksel veya psikolojik hasarlara neden olabilen yanlış bilgileri tanımlamaktadır. Sağlık alanı örneğinden devam edildiğinde, tıp ya da daha genel olarak bilimin açıklamalarına, önerilerine güvenmemeye, bu konuda bir şüphe duymaya neden olabilecek yanlış bilgileri örneğin, Covid-19 pandemisiyle birlikte ortaya çıkan komplo teorilerini, yüksek zarar kategorisinde değerlendirmek mümkündür (Data Detox Kit, 2020).

Sağlıkla ilgili yanlış bilgilerin zarar boyutlarını sorgulamak ve bu türden bilgilere karşı alınabilecek önlemleri bilmek adına bu konudaki kavramsallaştırmalardan ve sınıflandırmalardan yararlanmanın, salgın haline gelen sağlık mezenformasyonu meselesinin çözümü noktasında etkin bir rol üstleneceği düşünülebilir.

Çevrimiçi İletişim Ortamları ve Sağlık Alanındaki Yanlış Bilgi Salgını

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte çevrimiçi iletişim ortamlarının geleneksel olarak adlandırılan medyadan farklı bir biçimde etkileşimi, multimedya biçimselliğini ve hipermetinselliği ön plan çıkaran yapısı, kullanıcı içerikli üretimin ve hızlı paylaşımın alt yapı kaynağını oluşturmaktadır. Şöyle ki enformasyonun düz çizgisel iletiminden hipermetinselliğe geçilmesi kullanıcıların ağ üzerinden başka alternatif mecralara geçişini kolaylaştırmıştır. Multimedya biçimselliği olarak adlandırılan işlev ile de veri iletimi noktasında imge, ses, metin ve sayısal veri gibi farklı veri türlerinin bir arada bulunmasını sağlayan özellikler sayesinde yeni medya, dijital kodlama sisteminden beslenen yapısı sayesinde aynı anda çok fazla enformasyonun dağıtımına ve toplanmasına kaynaklık etmektedir. Tüm bu özellikler sayesinde temel farklılığın “hız” başlığı altında toplanmasıyla birlikte, çevrimiçi olarak adlandırılan yeni iletişim ortamlarının etkileşim dinamiklerini kuvvetlendirdiği söylenebilir (Binark, 2007, ss.22-24).

Etkileşim olanaklarını en üst seviyeye ulaştıran hızlılık özelliğinin aynı zamanda kontrolsüz bir güce de vurgu yaptığını belirtmek gerekir. Bu kontrolsüz gücün arkasındaki dinamiklerin ise doğruluk kontrolü işlevinin yerine getirilememesinden kaynaklandığı söylenebilir. Üretim ve tüketim açılarından ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken doğruluk kontrolü işlevi, yine hızlılık özelliğinin sunduğu dezavantajlardan oldukça etkilenmektedir. Bir an önce içeriği üretmek ya da paylaşmak maksadıyla es geçilen bu işlev nedeniyle, çevrimiçi ortamlardan yayılan ve bahsedildiği üzere doğruluğu teyit edilmeyen söylentilerin; yanlış bilgilerin, hızla yayılımının önü açılmaktadır. Bu yayılımın adeta bir hastalığın salgın haline gelmesindeki hızlılıkla eş değer olmasını anlatan “yanlış bilgi salgını” ifadesiyle de henüz tedavisi kesin olarak bulunmayan çevrimiçi bir hastalığa işaret edilmektedir. Sağlık konusundaki öğelerin ve gelişmelerin çevrimiçi söylentilerin hedefi haline gelmesini de anlatan kavram, özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte etkilerinin en çok hissettirdiği döneme işaret etmektedir. Koronavirüs salgınıyla birlikte pandemi haline gelen hastalık, çevrimiçi yanlış bilgilerin hedefi haline gelerek, genel bir korku ve panik havasının oluşturulmasına neden olmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO, 2020), Covid-19 pandemisi ile gündeme getirdiği “infodemi” kavramı da yine bu bilimsel gayretin; sağlık konusundaki yanlış bilgileri düzenlemeye, azaltmaya yönelik bilimsel çalışmaların, çözüm bulmaya çalıştığı bir yanlış bilgi sorununa işaret etmektedir. “Information” ve “epidemic” kelimelerinin birleşiminden oluşan “infodemi” kavramı, sağlık konusundaki yanlış bilgilerin epidemi yani salgın haline gelerek kolayca yayılmasını, bulaşıcı bir hastalık olarak çevrimiçi ortamlarda insanları yanıltarak zarar verdiğini anlatmaktadır. Bu zarar vericiliğin kaynağı olarak da mezenformasyonların, İnternet üzerinden sağlık konusunda doğru bilgilere ulaşmak isteyen insanları bariyerlemeleri; doğru ve güvenilir kaynaklara ulaşma açısından kafa karışıklığı yaratmak suretiyle ya da doğrudan, yanlış bilgiler kapsamında yanıltarak engellemesi gösterilmektedir. Pandemi döneminde popülerlik kazanan infodemi: “yanlış bilgi salgını” kavramının, sadece salgın hastalıklar dönemindeki yanlış bilgileri kapsamadığı, daha geniş bir anlam taşıyarak,

neredeyse her gün dijital platformlar üzerinde karşılaşılan sağlıkla ilgili tüm mezenformasyonları tanımlamak için kullanıldığından da ayrıca söz etmek gerekir.

Sağlıklılık kavramını sadece fiziksel olarak belirli bir hastalığın olmayışına değil aynı zamanda ruhsal ve sosyal yönden de bir rahatsızlığın bulunmamasına vurgu yapmaktadır. Bu anlamda “yanlış bilgi salgını” kavramını da yanlış bilgilerle oluşturulan, fiziksel sonuçlardan çok psikolojik sorunlara neden olan bir hastalığı tanımlamaktadır. Eysenbach (2002), İnternet üzerindeki sağlık temalı bilgilerin çoğunun, kanıta dayalı bilimsel dayanaklardan uzak bir duruş sergilediğinden söz etmektedir. Metodolojik açıdan yeni bir kavram olan “infodemiology” kavramıyla, sağlık konusundaki güvenilir bilgileri ve mezenformasyonu ayırtırmanın gerekliliğine işaret edilmektedir. Bu açıdan, “infodemi” kavramını da sağlık profesyonelleri ve hastalar arasındaki internet üzerinden gerçekleştirilen iletişimde kaliteli bilgilere erişme anlamında bir rehberlik sunmaktadır. Sağlık konusunda yüksek kalitedeki bilgilerin elde edilmesine yönelik olan bu çabanın amacının internet üzerinde yer alan bilgiler arasında uzmanların ne söylediklerinin ve insanların neye inandıklarının belirlenmesi, ayırtırılması kapsamında şekillendiği söylenebilir. Mezenformasyona neden olan yanlış bilgilerin, salgın hastalık olarak değerlendirilip incelenmesini anlatan infodemiology kavramıyla Eysenbach (2009), elektronik ortamlar; dijital medya kanalları üzerinden yayılan ve sağlık konusundaki yanlış bilgilerin doğrusundan, dağılım ve belirleyiciler açısından ayırımını açıklayan ve esas itibarıyla, sağlık konusunda toplumu doğru bilgilendirme amacı taşıyan bir bilimsel gayrete dikkat çekmektedir.

Salgın dönemleri gibi sağlık alanındaki kriz dönemlerinde, kamuoyu gündemini, çevrimiçi kanallar vasıtasıyla yanlış bilgilerle muhatap edip, sağlık konuları hakkında çokça söylentilere dayalı bilgiler üreten kişilerin ve grupların, hastalıklar konusunda endişe ve korku havalalarının oluşturulmasında oldukça etkin bir rol oynadıkları bilinmektedir. Çeşitli ekonomik, siyasi ve sosyal çıkarlar güderek bilinçli bir şekilde üretilen ve çevrimiçi kanallar üzerinden servis edilen bilgilerin, bilimsellikten oldukça uzak oldukları söylenebilir. Bilimsellikten uzak olmalarına karşın, bilinçli bir şekilde mezenformasyonlara neden olması için planlanan ve bu amaç doğrultusunda, sağlık konusundaki bilgi tüketicilerini ve bu tüketicilerin yakın çevrelerini hedef alan girişimlerin Dünya Sağlık Örgütü’nün de belirttiği üzere, sağlık alanındaki en büyük tehditleri oluşturduğu bilinmektedir. Artan hacmiyle ve yükselen yayılım hızıyla kişi ve toplum sağlığını olumsuz etkileyen sağlık alanındaki bu yanlış bilgi salgını, risk boyutlarını da her geçen gün arttırmaktadır. “Bilimsel bir çalışmaya göre” başlığıyla verilen sahte ya da doğruluğu bilimsel olarak ispatlanmamış yanlış bilgilerin örneğin; kronik ya da uzun vadeli tedavi gerektiren hastalıklara karşı geliştirildiği iddia edilen uçuk/abartılı tedavilerin, yöntemlerin veya süper yiyeceklerin, yanıltıcılık ve bu bağlamda zarar vericilik noktasındaki risk faktörünün yüksekliği açıkça görülebilir. Diğer taraftan, bu mucize tedavilerin çeşitli ticari kaygılarla örneğin; bitkisel ilaç karışımların, gıda takviyelerin satışıyla birlikte finansal bir kazanım elde etme güdüsüyle de hareket ettiklerini belirtmek gerekir. Bunlarla birlikte eş zamanlı olarak sürdürülen diğer yanıltıcı; kimler tarafından, hangi standartlara uygun olarak, ne amaçla üretildiği, tavsiye edildiği ve hangi bilimsel çalışmaya dayandığı bilinmeyen faaliyetlerin,

çevrimiçi platformlardaki sağlık mezenformasyonların ana başlıklarını oluşturduğunu ayrıca belirtmek gerekir (Öztürk, 2020, ss.6-8).

Çevrimiçi yanlış bilgi salgınına diğer bir örnek olarak, İnternet üzerinden şifa dağıttığını iddia eden biyoenerjiye dayalı tedavi yöntemleri gösterilebilir. Bilimsellikten uzak, objektif araştırmalara dayanmayan yöntemlerle ve tavsiyelerle, biyoenerji başlığı altında şifa dağıttığını öne süren içerikler, özellikle son yıllarda video paylaşım siteleri arasında popüler hale gelmiştir. Örneğin; disk kaymalarından, omurilikteki eklem bölgelerindeki sorunlara ve fitik hastalığının tedavisine kadar uzanan bir boyutta, çeşitli kulaktan dolma bilgilerle ve bilimsel dayanağı olmayan yöntemlerle şifa dağıttığını iddia eden içerikler, özellikle çevrimiçi kanalları kullanarak alternatif tedavi yöntemi arayışında olan kişileri hedef olarak yanılmaktadır (Çalışkan, 2020, ss.97-103). Kendilerine has yöntemlerle gerçekleştirdikleri ve sonuçlarının ne olduğu bilinmeyen tedavilerin yaygınlaşmasında, bu türden içeriklerin dijital platformlarda sayıca fazlaşmasında, mezenformasyonların yani farkında olmadan başkalarını yanıltan, yanlış yönlendiren kişilerin etkili oldukları, özellikle güven sorgulamalarının yapılmadığı aile ve arkadaş çevresinden gelen ve hızla yayılan tavsiyelerin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Kişisel görüşlerin paylaşıldığı, kişileri ya da toplumun tamamını ilgilendiren meselelerle ve sosyal alanlarla ilgili çeşitli hususlarda bilgi paylaşımlarının yapıldığı bir alan olarak çevrimiçi iletişim ortamları, sağlık konusundaki mezenformasyonların da bu anlamda en etkili olduğu mecraları tanımlamaktadır. Sosyal medya platformları olarak adlandırılan Twitter, Instagram, Facebook ve Youtube gibi yeni iletişim ortamları, yanlış bilgilerin yayılmasında önemli bir rol oynayarak, çevrimiçi söylentilerin merkezini oluşturmaktadır. Bu platformlarda içerik üreticileri olanlar ve “fenomen”, “influencer” olarak isimlendiren kişilerin, onları takip edenler nezdindeki etkileri oldukça büyüktür (Newman vd., 2020, s.14). Şarkı paylaşımından, egzersiz yöntemlerinin belirlenmesine hatta yaygın sağlık meselelerine yorum yapılmasına kadar uzanan bu etkili olma durumu, beraberinde yanıltıcı bilgiye inanma bakımından bir sanal gerçeklik sunmaktadır. Çoğu zaman kişisellikten öteye geçmeyen sağlık konusundaki bu yorumlar ve beraberindeki tavsiyeler, bilimsel bir kanıtı dayanmamasına rağmen, insanların “güvenilir” olarak kodladığı ve rol model aldığı kişiler tarafından tavsiye edildiği için kabul görmekte ve çoğu zaman da yanlışlıkları fark edilmemektedir. Tam da mezenformasyon kavramının içini doldurduğu; tanımladığı bu durum, sağlık alanındaki yanlış bilgilerin salgın halini alarak, toplum sağlığını tehdit eden bir güç haline gelmesini de özetlemektedir. Sosyal medya üzerinden yaygınlaştırılan mezenformasyonun yapılan bir araştırma sonucunda, en yaygın türünün yüzde 29 oranında “yanıltıcı içerik” olduğu, ardından yüzde 24 oranında da “yanlış bağlantı” türü ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. Buradaki yanlış bilgi servisinin daha çok var olan doğru bilginin yeniden paylaşılması, yorumlanması ve seçilmesi noktasında ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Brennen vd., 2020). Yanlış bilginin insanların davranışlarını etkilemede önemli bir faktör olduğunu gösteren Covid-19 tecrübesiyle edinilmiş üç önemli etkinin varlığından da bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki; Covid-19 aşısı olma noktasında yaşanan kafa karışıklığı ve isteksizlik, ikincisi, yaşanan şüphenin başkalarına aktarılmasıyla

aşı olmayı isteyen insanlara yaşattırılan kafa karışıklıkları ve üçüncüsü de toplum sağlığı tedbir rehberliğine karşı duyulan güvenin söylentiler nedeniyle azalmasıdır (Roozenbeek vd., 2020, s.12). Öne sürülen bu üçlü etki görüşünün, Covid-19 sürecinde konu ve alanla ilgili yapılan araştırmaların (Stanley vd., 2021); (Bertin, Nera & Delouvé, 2020); (Uscinski vd., 2020); (Magarini vd., 2021) sonuçları kapsamında desteklenebileceği söylenebilir.

Yanlış Bilginin Yayılımındaki Faktörler ve Değişen Kullanıcı Deneyimleri Eksenindeki Motivasyonlar

Mezenformasyonların çevrimiçi kanallardan hızlı bir şekilde yayılımı açıklamak maksadıyla ve insanların sağlık konusundaki yanlış bilgilere neden inandıklarını tespit etme noktasında birçok sebep ileri sürülebilir. Bu faktörlerin, çevrimiçi kanalların sağladığı avantajlı koşullar ve çeşitli bilişsel süreçlerle beslenen motivasyonlar etrafında toplandığı söylenebilir. Dijital medya platformlarını kullanarak, hızlı ve kolay bir şekilde içerik paylaşma ve bir konu hakkında veri elde etme işlevlerini gerçekleştiren bireyler, bunları yaparken yanlış bilgileri onaylayan ve bunları servis eden kişiler ve sayfalarla karşılaşmaktadır. Dijital platformlar üzerindeki sosyal çevrelerini oluşturan bu kişilerin ve üye sayfalarının, çevrimiçi mezenformasyonun yayılmasında etkin bir rol oynadıkları söylenebilir.

Çoğu zaman, sosyal medya platformları üzerinde rastlanılan bir içeriğin paylaşılması noktasında insanların, çok fazla aktif rol üstlenmediği söylenebilir. Mesajın kopyalanarak kendi sosyal çevremizle paylaşılması sürecinde aktif bir rol üstlenilmediğini söylerken de mesajı paylaşmaya yönelik eğilimlerin, bu eğilimi destekleyen motivasyonların varlığını da işaret etmek gerekir (Acerbi, 2016). Dijital iletişim kanalları üzerinde yanlış bilginin paylaşılmasındaki motivasyonların da çeşitli kültürel değişimlerle ve bilişsel süreçlerle beslendiği söylenebilir. Çevrimiçi mezenformasyonların kolayca yayılmasındaki sebeplerden belki de en önemlisi, yanlış bilginin doğru bilgi karşısındaki bariz avantajından; gerçeklik tarafından kısıtlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Doğru bilgiye kıyasla daha cezbedici olduğu; daha fazla ilgi göreceği ve daha kolay hatırd kalacağı düşünülen yanlış bilginin, kolay yayımındaki faktörlerin ve kullanıcılar tarafından paylaşılma motivasyonlarının bu minvalde şekillendiği düşünülebilir. Diğer taraftan, yalan haber üreticilerinin, belirli amaçlar doğrultusunda mezenformasyon oluşturma isteklerinin de yine bu motivasyonlar temelinde şekillenmektedir. Şöyle ki kişilerin kültürleri, inançları, hayat görüşleri ve koşullara göre değişen motivasyonları temelinde hazırlanan ve bunlara uygun hale getirilen yanlış bilgilerin, kullanıcılar tarafından çekici bulunmasıyla birlikte mezenformasyonların hızlı bir şekilde yayılımı gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, doğruluk içeren ve gerçeklere dokunan mesajların işe yaramaz olarak düşünülmesinde ve bununla birlikte, yanlışlık içeren fakat duygulara dokunan mesajların doğruya nazaran daha istekli paylaşılmasında sürekli değişen motivasyonların ve bunları destekleyen çeşitli bilişsel süreçlerin etkili olduğu tekrar vurgulanmalıdır (Acerbi, 2019, ss.2-4).

Mevcut bilimsel çalışmalar, yanlış bilginin doğru bilgiye kıyasla daha istekli bir şekilde paylaşılmasında ve mezenformasyonların çevrimiçi kanallar vasıtasıyla kolay ve hızlı yayılımında

bilişsel önyargıların, duyguların, önceden var olan inanışların, zihinsel kısa yolların ve psikolojik faktörlerin yanlış bilginin yayılması ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bireylerin zihinsel süreçler içerisinde bir bilgiyi işleme biçimi olarak ifade edilen bilişselliği hedef alan yalan haber aktörlerinin, bir konu hakkında dezenformasyon oluşturma isteklerinin de bu bilişsel etkiler çerçevesinde şekillendiği; “olumsuz ve tehdit içerikli bilgiyi” yayma, “korku, tikslenme ya da şaşırma hislerini aşılama” ya da mevcut inanışlara, önyargılara ve “kognitif bağımlılıklara” hitap ettikleri söylenebilir (Kırdemir, 2020, s.4).

Amerika’da 2006 yılında tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 113 milyon yetişkin Amerikalı İnternet kullanıcısının yüzde 80’ninin 17 başlıktan oluşan çeşitli sağlık konuları hakkında araştırma yaptıkları, bunlar içerisinde sadece yüzde 15’in karşılaştıkları bilginin güvenilirliği konusunda araştırma yaptıkları; mesajın kaynağı, tarihi ve kanıtları hususunda sorgulama yaptıkları tespit edilmiştir. Geriye kalan 85 milyon Amerikalı İnternet kullanıcısının, çevrimiçi kanallar vasıtasıyla edindikleri sağlık konusundaki bilgilerin doğruluklarını sorgulamadıkları, çevrimiçi sosyal çevrelerinden elde ettikleri tavsiyelerin; başkalarından elde ettikleri yorum ve deneyimlerin bilimsel olup olmadıklarına bakmadıkları, bu anlamda bir sorgulayıcı tavır sergilemedikleri tespit edilmiştir (Fox, 2006). Yine 2013 yılında Amerika’da yapılan bir diğer araştırmanın sonuçları da yüzde 59 oranındaki Amerikalı yetişkin İnternet kullanıcısının, çeşitli başlıklar altında sağlıkla ilgili konular hakkında araştırma yaptığını, bu başlıklardan yüzde 26’sının sadece başkalarının önerilerini ve tecrübelerini içeren çevrimiçi içeriklerden oluştuğunu tespit etmiştir (Fox & Duggan, 2013).

Dijital iletişim ortamlarında yapılan paylaşımlarda deneysel doğrular ve duygusal doğrular arasındaki ayrımı belirginleştirmek oldukça güçtür. Bu güçlüğün kaynağında ise yanlış ya da abartılı bilgiyi ayırt etmedeki kabiliyetsizlikler değil, sürekliliğin verdiği alışkanlıklar yatmaktadır. Sürekli paylaşılanlar olarak örneğin; sevilen bir şarkının, fotoğrafın paylaşılması kadar dijital dünyamız açısından sıradan olan bir haber yazısı, bir bilgi mesajı paylaşımı, diğer paylaşımlarımızdan pek bir farklılık göstermemektedir. Guess, Nagler & Tucker’a (2019) göre, insanların İnternette yanlış bilgiler içeren haberi paylaşma eğiliminde yatan motivasyonları arasında çevresindekileri yanıltma isteği bulunmamaktadır. Tam olarak mezenformasyon kavramının açıkladığı duruma göre insanlar, farkında olmadan sırf toplumsal bir gruba ait olduklarını göstermeleri adına, o grubun üyeleriyle aynı düşünceleri paylaştıklarını gözler önüne sermeleri maksadıyla, yanlış bilgiyi paylaşmakta, aslında bilginin yanlış ya da doğru olduğunun pek de farkına varmamaktadır. Çünkü gerçeğin ne olduğunun peşine düşmemektedir. Aslında sorgulayıcı davrandıklarında, yanlışlı doğrudan ayırma kabiliyetine sahip oldukları fakat sadece sosyal açıdan diğer insanlar tarafından mutlaka görünmesi gerekenin peşinde oldukları için doğru ve yanlış arasındaki ayrımı dikkate almamaktadırlar. Gordon Pennycook & David G. Rand (2018), insanların yanlış bilgiye inanma nedenlerini konu alan ve sayıca oldukça fazla olan bilimsel çalışmaları bir araya getirerek çeşitli sonuçlara varmışlardır. Çevrimiçi ortamlarda mesajın değerlendirilmesinde duyguların, yanlış bilgiyi tespit etmede olumsuz bir faktör olarak görev aldığını, akli ön planda tutan ve analitik düşünmenin ise bu noktada çeşitli kişisel görüşlerinden bağımsız olarak doğru ve yanlışlı tespit edebildikleri sonucu ön plana çıkmıştır. Bu

noktada bir ekleme yaparak; kişinin dünya görüşüne zıt düşmeyen mesajlara güvenme noktasında daha girişken olduğuna tam anlamıyla kendi dünyasına hitap eden mesajlar karşısında çelişki yaşamadıkları için sorgulayıcı davranmadıklarına, kolayca onaylayıp paylaştıklarına da işaret etmişlerdir. Vosoughi, Roy & Aral (2018) ve Twitter'daki 126 bin gönderinin analiz edildiği çalışmaya katkı veren diğer araştırmacılar, bu gönderileri doğru ve yanlış kategorilerine ayırarak gönderilerde paylaşılan doğru ve yanlış bilgilerin yayılma biçimlerinin, modellerinin anlamlandırılması adına kullanıcıların paylaşım davranışlarına odaklanmışlardır. Buna göre, yanlış bilginin doğru bilgiye oranla daha şaşırtıcı bulunduğu, buna ek olarak, kullanıcıların tepkisel olarak yanlış bilgiye daha duygusal davrandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Friedlander, 2019).

Dijital iletişim kanallarından yayılan yanlış bilgilerin her geçen gün hızını ve etkisini arttırarak bir felakete dönüştüğünü ileri sürmek mümkündür. Özellikle sağlık ile ilgili yanlış bilgilerin bir salgın şeklinde çevrimiçi kanallardan yayılması sonucunda hastalıkların artık sadece havaya sıçrayan damlacıklar temelindeki fiziksel yayılımı dışında, yeni bir çevrimiçi yayılım özelliği de edindiğini belirtmek gerekir. Örneğin, Twitter'daki bot olarak adlandırılan otomatik içerik üreten hesaplar tarafından elektronik sigaranın sağlık üzerindeki olumlu etkilerinden söz eden paylaşımları tespit eden bir araştırma (Lourdes S. Martinez, 2018) yayınlanmıştır. Diğer taraftan, Batı Afrika'daki Ebola virüsünden kaynaklı ölüm sayılarını hedef alan yanlış bilgilerin yayılımından, yine diğer bir araştırma (Arora & Evans, 2010) sonucu kapsamında ulaşılan, Avustralya'nın Yeni Güney Galler bölgesinde suya flor katıldığı ve bu sebeple çocukların dişlerinin kolayca çürüdüğü iddiasından söz etmek gerekir. Bunlara ek olarak, yanıltıcı içerikler kapsamında yayılan aşı karşıtlığı görüşüyle birlikte Amerika'da kızamık hastalığının yayılması, çevrimiçi ortamlardan yayılan, yanlış bilgi salgınının bir sonucu olarak ortaya çıkan bağışıklık düşüklüğüne bağlanmaktadır (Levy, 2018). Tüm bu araştırmaların sonuçları; yanlış bilginin yayılma biçimlerini ve kaynaklarını gösteren çalışmalar göstermektedir ki çevrimiçi platformlar, sağlık konusundaki yanlış bilgilerle karşılaşacağımız ve bu sebeple yanlış kararlar alabileceğimiz, yanlış davranışlar noktasında teşvik edici olan bir iletişim ortamını teşkil etmektedir. Sağlık konuları açısından yanlış kararlar almayı teşvik eden ve çevrimiçi iletişim ortamları vasıtasıyla yayılan bu yanlış bilgileri bir mikroba ve bu mikroba ortaya çıkardığı bir salgın hastalığa benzetmek yerinde olacaktır. Esas itibarıyla, dijitalleşen ve çevrimiçi iletişim ortamlarında bir araya gelen insanlara da sirayet eden hastalıkların, yanlış bilgi salgını olarak tanımlanabilecek, bilimsel dayanağı bulunmayan söylentiler ve tavsiyeler ile bir virüs şeklinde yayıldığını belirtmek gerekir. Virüsün içerisine girerek yayılım gösterdiği yeni iletişim formatların, örneğin; capslerin, dönüştürülen, değişen ve uyarlanan yapısının incelenmesi, yanlış bilgi virüsünü yayan ve kamu sağlığını tehdit eden bu yeni iletişim formatlarının; dijital içeriklerinin, tanımlanması, etkilerinin test edilmesi ve bu noktada çözümler geliştirilmesi elzemdir (Gyenes & Mina, 2018).

Covid-19 Döneminde Ön Plana Çıkan Mezenformasyon Örneklerinin Sınıflandırılması

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2021), Covid-19 pandemisi döneminde ortaya atılan, sosyal medya kanalları vasıtasıyla hızlıca yayılan ve toplumu yanıltan bilgileri, konu başlıklarına ayırarak tasnif etmiştir. Öne sürülen iddiaların tutarsızlıklarını ve bilgi yanlışlıklarını ortaya koyma amacıyla yapılan bu çalışmanın, salgın döneminde çokça paylaşılarak ön plana çıkan yanlış bilgileri de kategorize ettiğini söylemek mümkündür. Yapılan bu kategorizasyonda “efsane avcıları” başlığı altında sıralanan iddiaların, sosyal medya platformlarını bir bilgi kaynağı olarak kullanan ve “yakın çevre” paylaşımlarına önem veren kullanıcılarını hedef aldığı söylenebilir. Arkadaş tavsiyelerinden, kullanıcı deneyimlerinden ve geneli itibarıyla söylentilerden oluşan bu iddiaların ayrıca, yanıltıcılık konusunda da en yaygın iddiaları teşkil ettiğine medyadaki dolaşımlarına bakarak gözlemlemek mümkündür. Bu noktada, sosyal medyada hızla yayılan ve Dünya Sağlık Örgütü’nün Covid-19 salgını döneminde en çok rastlanan yanlış bilgiler arasında sıraladığı “efsanelerin” ortaya çıkardığı zararların boyutlarına yönelik yapılacak bir incelemenin, yapılan bu kategorizasyonu daha da derinleştireceğinden bahsedilebilir. Mezenformasyon ana başlığı altında sıralanan ve “efsaneler” olarak isimlendirilen; 5G mobil bağlantısı, antibiyotikler, uyuşturucu maddeler, bitkisel-alternatif tedaviler, dezenfektan-alkol kullanımı, hava şartları, maskeler, bulaş yolları, termal tarayıcılar, risk grupları vb. gibi konular hakkında sosyal medyada çokça dolaşıma giren ve haber doğrulama platformları tarafından yanlışlıkları ortaya konulan iddialar, yapılacak bu incelemenin örneklerini oluşturmaktadır. *Teyit* ve *Mahumatfuruş* isimli Türkiye’nin önde gelen haber doğrulama platformlarının yukarıda belirtilen konu başlıklarıyla ilgili iddiaları inceledikleri haberlerdeki yanlış bilgilerin zarar verme boyutları Wardle’nin (2020) ve Data Detox Kit’in (2020) çalışmalarından hareketle “düşük derecede zarar”, “orta derecede zarar” ve “yüksek derecede zarar” olarak aşağıda yer alan analiz kapsamında ayrıştırılmaktadır. Zarar verme-görme boyutlarına göre ayrıştırılmış kategoriler arasında sınıflandırılacak, yukarıda belirtilen konularla ilgili, sözü edilen haber doğrulama platformlarının web sitelerinde yer alan ve araştırma nesnesini tüm yönleriyle açıklayabilme potansiyeli olan her kategoriden 2 haber örneği seçilmiştir. Böylece, sosyal medya platformlarında sağlıkla ilgili konularda rastlanılan ve paylaşılan yanlış bilgilerin doğurması muhtemel sonuçlarına ışık tutulması hedeflenmektedir.

1. “Düşük Derecede Zarar” Örnekleri

Şekil 1. Koronavirüsün tedavisinde sarımsak suyunun kullanıldığı iddiasını inceleyen *teyit.org* web sitesinin 30.09.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Alternatif tıp olarak isimlendirilen ve çevrimiçi söylentilere sıkça konu olan bitkisel tedavi tavsiyelerinin, önemli bir mezenformasyon kaynağını oluşturduğu söylenebilir. Koronavirüs salgının başlamasıyla birlikte sosyal medya platformları üzerinden salgının seyri ve korunma yöntemlerine ilişkin paylaşılan bilgilerin “yankı odası” olarak tanımlanan aile ve arkadaş çevresindeki sık paylaşımı, bu türden mezenformasyonun hızlı yayılımında etkili olmuştur. Yanlış bilgi türleri arasında yer alan “yanlış bağlantı” ve “yanıltıcı içerikler”, Covid-19 hastalığının tedavisi ve korunma yöntemi olarak paylaşılan yanlış bilgilerin temelini teşkil etmektedir. Şöyle ki *Teyit* (2020) kuruluşu tarafından çeşitli doğrulama yöntemleriyle yanlışlığı ortaya konulan “sarımsak tedavisinin” de yanıltıcı bir içerik olarak insanlara zarar verdiği söylenebilir. Bağışıklığı güçlendirerek hastalığa yakalanmama veya hastalığa yakalananların da sarımsak suyu içerek kaptıkları virüsleri öldürebileceğini iddia eden paylaşımların, konunun uzmanı olmayan kişilerin görüşlerine yanlış bağlantılarla yönlendirmesi sonucu birçok insan yanıltılarak zarar görmüştür. Yeterli dozda tüketilen sarımsağın çeşitli hastalıklara karşı bağışıklık kazandırabileceği görüşü çeşitli bilimsel çalışmalarla (Gebreyohannes & Gebreyohannes, 2013) desteklenmiş olsa da bu türden kesinlik içeren bilgilerin varlığından söz etmek mümkün değildir. Diğer taraftan, bu türden yanlış bilgilerle “kesin çözüm” sunan iddiaların, çevrimiçi iletişim platformlarını birincil haber kaynağı olarak gören kullanıcılar açısından da önemli bir sağlık tehdidini oluşturduğu söylenebilir. Örneğin; Çin’de yayımlanan *Morning Post* gazetesinin haberine göre 1,5 kilo sarımsağı koronavirüsten korunmak adına çiğ yediği için boğazı ciddi derecede tahrip olan bir kadının hastaneye kaldırıldığı yönündeki haber (BBC Reality Check, 2020), bilimsel çalışmalarla desteklenen “yeterli dozun” aşımına dolayısıyla da yanlış bilginin zarar verme görüşünü desteklemektedir. Esas itibarıyla, incelenen iddianın yanıltıcı içerik kapsamında bir mezenformasyon olarak

değerlendirilebileceği, ortaya çıkardığı zararın ise sonuçlar itibariyle “düşük” olarak sınıflandırılabilir. Değerlendirilebilir.

Doğrulama / Yanlışlama

Koronavirüsten Buruna Tutulacak Saç Kurutma Makinesi İle Kurtulunabileceğini Aktaran Ses Kaydı

Yazar: Malumatfurusorg | 22 Mart 2020 | 0 yorum

Şekil 2. Saç kurutma makinesinin buruna tutulmasıyla koronavirüsten korunma iddiasını inceleyen *malumatfurus.org* web sitesinin 22.03.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Yine “yankı odası” olarak tanımlanan çevrimiçi sosyal çevrede bu sefer aile ve arkadaşlardan ziyade takip edilen ünlülerin, siyasetçilerin ve gazetecilerin yanlış bilgi paylaşımı sebebiyle oluşan bir mezenformasyon olarak “saç kurutma makinelerinin” Covid-19 hastalığının tedavisinde kullanılabileceğine ilişkin iddia incelenebilir. İranlı sinema oyuncusu ve aktivist Golshifteh Farahani’nin koronavirüse yakalandıktan sonra hastalığı atlatma yöntemi olarak burnuna saç kurutma makinesi ile sıcak hava gönderdiği bilgisini kardeşine aktardığı iddia edilen ses kaydı sosyal medya platformları üzerinden yayılarak, insanların yanıltılmasına sebep olmuştur. Paylaşımın yüksek sayılara ulaşması ve kamuoyu tarafından tanınan kişiler tarafından da bu paylaşımların yapıldığının anlaşılması neticesinde bir açıklama gereği duyan oyuncu, öne sürülen iddiaların yanlışlığını aktarmıştır. Diğer taraftan, *Malumatfurus* (2020) haber doğrulama kuruluşunun da ses kaydının sahte olduğunu ortaya koyması ve diğer haber doğrulama adımlarını takip etmesiyle iddianın doğru olmadığı ispatlanmıştır. İçerisinde siyasetçilerin, gazetecilerin ve kamuoyu nezdinde tanınırlığı, sosyal medya platformları üzerinde de çok sayıda takipçisi olan kişilerin bu sahte içeriği yaygınlaştırması neticesinde insanların “yanlış bağlantılarla” ve “yanıltıcı içeriklerle” yönlendirilmesi sonucunda bir mezenformasyon oluştuğundan söz edilebilir. Konunun uzmanlarına da bahsedilen iddianın doğruluk payının olup olmadığının sorulmasıyla (Sözcü, 2020) birlikte bu konuda hiçbir bilimsel kanıtın olmadığı hatta bu yöntemi kullanacak olanların kulak, burun ve boğaz bölgelerinde çeşitli sağlık problemleri ile karşılaşabileceği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, “saç kurutma makinesi” iddiasının yanlış bilgi türleri kapsamında bir mezenformasyona yol açtığı, bu mezenformasyonun da deneyimciler

açısından olası sağlık problemlerini doğurabileceğinin aktarılmasıyla “düşük” derecede de olsa bir zarara yol açabileceği öne sürülebilir.

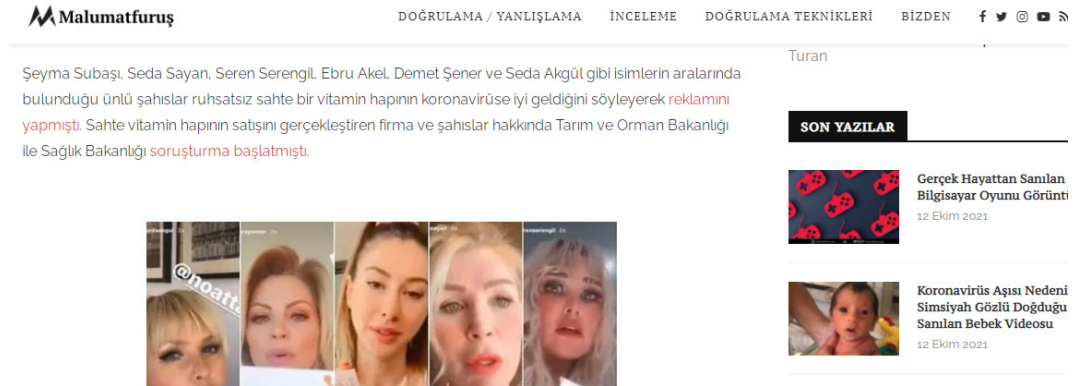
2. “Orta Derecede Zarar” Örnekleri

Şekil 3. Arı zehrinin koronavirüse iyi geldiği iddiasını inceleyen *teyit.org* web sitesinin 30.01.2021 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Arı zehrinin koronavirüs tedavisinde kullanıldığına ve etkili olduğuna yönelik sosyal medya platformları üzerinde ve çevrimiçi haber sitelerinde çeşitli haberlere (Yeniçağ, 2020) rastlanılmaktadır. Kendilerini bal arılarına ısırtarak bağışıklıklarının güçlendiğini böylece de koronavirüse yakalanmadıklarını öne süren kişilerin deneyimlerine yer veren haberler neticesinde bu iddianın önemli bir mezenformasyon örneği olarak kabul edilebileceği söylenebilir. Şöyle ki *Teyit* (2021) platformu tarafından yapılan incelemeye göre arı zehrinin koronavirüse iyi geldiği iddiası “yanlış” olarak tespit edilmiştir. Arıcılık yapanları ziyaret edip buradaki bal arılarına kendilerini ısırtıp bir korunma yöntemi olarak koronavirüse çözüm bulduklarını öne süren deneyimcilerin, kendilerinin de farkına varamadıkları çeşitli bilgi eksikliklerine sahip oldukları inceleme sonrasında ortaya konulmuştur. Konunun uzmanları ile yapılan görüşmeler (NTV, 2021) neticesinde iddianın öne sürdüğü bilgilerin yanlışlığına dair varılan sonucun yine de bir mezenformasyon oluşturma noktasında etkili olduğu söylenebilir. Bilimsel olarak bir kanıtının olmamasına rağmen sadece “apiterapi” yöntemi olarak çeşitli hastalıkların tedavisinde tamamlayıcı bir yöntem oluşturan bu uygulamanın viral solunum yolu hastalıklarında kullanılmasına ilişkin bir verinin de olmadığına yapılan inceleme haberinde vurgu yapılmaktadır. Diğer taraftan, yanlış ve bilinçsizce yapılan uygulamaların “apiterapi” olarak adlandırılmayacağına, uzman kontrolü dışında uygulanan yöntemin bayılma, kasma, nefes darlığı gibi çeşitli sağlık problemlerini doğuracağına işaret edilmiştir. Çevrimiçi söylentilerin esasına uygun olarak

paylaşılan bu iddianın, inceleme haberinde açıklandığı üzere çeşitli bilgi kaynaklarına yanlış bağlantılar sunması ve içeriğin de “doğru yöntemin zorunluluğuna” işaret etmeyerek yanıltıcı olması sebebiyle bir mezenformasyon oluşturduğu ileri sürülebilir. Herkes için uygun olmayan ve sonuçlarının kimi kişilerde ciddi sağlık sorunlarına yol açabileceğine yapılan vurgu neticesinde de bu mezenformasyonun, “sarımsak suyu” ve “saç kurutma makinesi” iddialarının bir adım ilerisindeki bir sağlık problemine yol açabileceği buna istinaden de iddianın “orta” derecede zarar verici olduğu söylenebilir.

Şekil 4. Çeşitli vitamin haplarının koronavirüs tedavisinde kullanıldığına ilişkin iddiayı inceleyen *malumatfurus.org* web sitesinin 04.05.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Covid-19 salgınının başlamasından itibaren hastalığın kaynağı, bulaş yolları, korunma yöntemleri ve sonuçlarına ilişkin özellikle dijital iletişim kanalları üzerinden akış sağlayan bir bilgi kirliliğinden söz etmek mümkündür. Bu bilgi kirliliğine sebep olan söylentilerin de kaynağını eksik ya da yanlış bilgiler oluşturmaktadır. Korku ve panik havasının yarattığı etkilerle birlikte salgının ilk dönemlerinde virüse yakalanmamak adına insanlar çeşitli söylentiler ekseninde hareket ederek kendi yöntemlerini oluşturmuşlardır. İşte daha çok kulaktan dolma bilgilerin ve çevrimiçi söylentilerin rol oynadığı bu “kendi korunma yöntemlerini” bulmak adına insanlar ya yanlış bilgilerin kaynağını oluşturmuşlardır ya da bu yanlış bilgilerin doğurduğu sonuçlardan olumsuz etkilenmişlerdir. Malumatfurus (2020) web sitesinin incelediği “çeşitli vitaminlerin koronavirüsten korunmak adına ya da bir tedavi yöntemi olarak kullanıldığına” ilişkin iddia, yanlış bilgilerin doğurduğu zararların bir örneği olarak gösterebilir. İnsanları yönlendirmede etkili olan ve herhangi bir konu hakkında ikna etme potansiyeline sahip olan gruplar arasından yer alan “ünlülerin” başrolünde yer aldığı bu iddia, reklamı yapılan bir vitamin hapının koronavirüsten koruduğunu öne sürmektedir. Genellikle C ve D vitaminlerinin koronavirüse iyi geldiği kanısı temelinde şekillenen bir pazarlama tekniği kullanan bu iddianın, kanıtlanmış bir bilgiyi merkeze almadan sadece salgını ilk dönemlerinde ortaya atılan varsayımlardan hareket ettiğini söylemek mümkündür. Dünya Sağlık Örgütü’nün de bu noktada,

bağışıklık sistemini kuvvetlendirmenin dışında vitaminlerin, koronavirüse yakalanmama noktasında bir işlev gördüğünü belirten bir açıklaması bulunmamaktadır. C ve D vitaminlerinin hücrel bağışıklığı artırarak soğuk algınlığı riskini azalttığına kanıtlanmasından yola çıkarak Covid-19 hastalığından da koruyacağına ya da tedavisinde kullanılabileceğine ilişkin bir varsayımı merkeze alan bu iddianın, bilimsel olarak kanıtlanmış bir bilgiden hareket ettiğini söz etmek mümkün değildir (Tuncer, 2021). D vitamini düzeyleri ile Covid-19 şiddeti ve mortalitesi arasındaki ilişki konusunda yeterli bir kanıt olmamasına rağmen (NTV, 2021), bu varsayımı destekleyen bilgilerin bir mezenformasyona yol açtığını söylemek mümkündür. Bu örnekte de olduğu gibi yine “yeterli doz” noktasında bir yanıltıcı bilgi sunan, bilimsel olmayan ve varsayımlardan hareket eden görüşlere, kişilere referanslar vererek yanlış bilgi türleri arasında yer alan “yanlış bağlantı” ve “yanıltıcı bilgi” merkezli bir mezenformasyon oluşturan bu iddianın, olası zararının da “orta” derecede olabileceği söylenebilir. Vitaminlerin fazla kullanılmasının uzmanlara göre uzun vadede çeşitli kalp ve böbrek hastalıklarına yol açabileceği görüşünü (Habertürk, 2019) merkeze alarak öne sürülen “orta zarar” görüşünün, ihtiyaç fazlası ürünlerin satın alınmasıyla ortaya çıkabilecek maddi zararları da kapsadığı söylenebilir.

3. “Yüksek Derecede Zarar” Örnekleri

Şekil 5. Rakının koronavirüsten koruduğu iddiasını inceleyen *teyit.org* web sitesinin 03.03.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Dünya Sağlık Örgütü'nün aşı geliştirilene kadar rakı tüketimini önerdiğini ileri süren bir gazete haberinin görüntüsü sosyal medya platformları aracılığıyla elden ele dolaşp birçok insanın yanıltılmasına neden olmuştur (Teyit, 2020). İddiaya inceleyen haber doğrulama platformu Teyit (2020), Dünya Sağlık Örgütü'nün rakının Covid-19'a karşı iyi geldiği yönünde bir açıklamasının olmadığını hatta sadece rakının değil alkol tüketiminin koronavirüse karşı bir koruma sağlamayacağını “efsane avcılar” bölümünde (WHO, 2021) açıkladığını tespit etmiştir. Ayrıca, bahsedilen görselin sahte olduğunu, herhangi bir konuda içerik hazırlamak için kullanılan bir web

sitesinden yararlanılarak içeriğin oluşturulduğunu açıklamıştır. Yine salgının ilk dönemlerindeki bir iddiayı teşkil eden örnek, bağışıklık sisteminin çeşitli alternatif yöntemlerle güçlendirilmesini tavsiye eden çevrimiçi söylentilere de bir örnek olarak gösterilebilir. Bilimsel açıdan hiçbir kanıtının olmamasına karşın koronavirüsün boğazda iki gün kadar kalabildiğini, virüsün akciğere inmemesi adına da alkol tüketimini tavsiye eden paylaşımlar sadece bu örnekte olduğu gibi “sahte içerik” ile sınırlı kalmayıp, yankı odalarında aile ve arkadaş tavsiyesi olarak “yanıltıcı bilgi” türleri ile de sık sık insanların karşısına çıkmaktadır. Şöyle ki koronavirüs pandemisinin başlamasından itibaren alkol tüketiminin pandeminin sosyal etkilerine bağlı olarak artması sonucu İngiltere Sağlık Kurumu (PHE) 2020 yılında aşırı alkol tüketimi kaynaklı karaciğer hastalıkları ölümlerinin yüzde 21 oranında arttığını açıklamıştır (GOV.UK, 2021). Diğer taraftan, alkol tüketiminin, hastalığa karşı bir kalkan oluşturduğu düşüncesiyle hareket edilmesini sonucu artan ölümlerinden varlığından da söz edilebilir. İranda alkolün Covid-19’a yakalanmayı önlediğine dair söylentilerin yaygınlaşmasına bağlı olarak artan alkol tüketimi yüzlerce kişinin yaşamını yitirmesine neden olmuştur. Ülke genelinde satışı ve tüketimi yasak olan alkolün, “merdiven altı” olarak tabir edilen kaçak işletmelerce üretilmesi sonucu, çok sayıda insan alkol zehirlenmesi nedeniyle yaşamını yitirmiştir (Euronews, 2020). Görüldüğü üzere, bilgi eksikliklerinden kaynaklanan mezenformasyonun sonuçları ölümcül olabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün sadece yüzeyledeki virüsleri öldürebileceğini açıkladığı alkolün, yanıltıcı bir bilgi olarak “içilmesi” tavsiyesi şeklinde oluşan mezenformasyonun, yukarıda verilen ölümcül sonuç örneklerine bakarak “yüksek” derecede zarar verici olduğu söylenebilir.

Doğrulama / Yanlışlama

Kokainin Koronavirüsü Öldürdüğü İddiası

Yazar: Malumatfurusorg | 10 Şubat 2020 | 3 yorum

Şekil 6. Kokainin koronavirüsü yok ettiği iddiasını inceleyen *malumatfurus.org* web sitesinin 10.02.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Dünya Sağlık Örgütü’nün Covid-19 hastalığıyla ilgili “efsaneler” olarak tanımladığı bir diğer başlık ise ilaç ve ilaçların içerisinde yer alan maddelerin kullanımınıdır. Sosyal medya platformları üzerinden servis edilen, sağlık örgütlerine ve bakanlıklara açıklama yapma gerekliliği hissettirecek kadar etkili olan ve hızla yayılan bir iddiaya göre kokain kullanımı koronavirüse yakalanmayı

önlemektedir. Sıtma ilaçların özünü oluşturan klorokin maddesiyle bir benzerlik oluşturduğu düşünülerek “kokain koronavirüsü öldürüyor” başlığıyla bir medya kuruluşunun son dakika haberi olarak paylaşılan sahte içerik, yanlış bilginin dijital iletişim kanalları üzerinden hızlı yayılımına bir örnek olarak da gösterilebilir. Fransa Sağlık ve Dayanışma Bakanlığı'nın sosyal medya hesapları üzerinden yapılan açıklama ile birlikte ilgili sahte haberi bilinçsizce yayan sosyal medya kullanıcıları “Hayır! Kokain Covid-19'a karşı koruma sağlamaz. Bu madde insan sağlığına ciddi zararlar verir ve bağımlılık yapan bir ilaçtır” ifadeleri ile uyarılmıştır (Euronews, 2020). Malumatfuruş (2020) ise söz konusu iddianın doğruluğunu kontrol ederek kokainin koronavirüsü öldürdüğüne yönelik iddianın doğruluk payı bulunmadığını tespit etmiştir. Kokainin koronavirüse karşı etkili olduğuna yönelik paylaşılan iddianın görseli incelendiğinde de son dakika manşeti oluşturmaya yarayan bir internet sitesi vasıtasıyla hazırlandığı dolayısıyla içeriğin de sahte olduğuna karar verilmiştir. Diğer taraftan, bu yönde yayımlanmış bir haber yayınına rastlanılmamakla birlikte bilimsel bir kanıtın da bulunmadığına işaret edilerek iddia “yanlış” olarak sınıflandırılmıştır. Koronavirüse karşı halihazırda bir ilacın; maddenin, kesin çözüm oluşturmamasına karşılık, uyuşturucu bir maddenin bu virüsü yok ettiğine dair ortaya atılan iddia, bakanlıklara açıklama yaptıracak kadar yaygınlaşmış ve iyi bir mezenformasyon örneğini oluşturmuştur. Sahte içeriklere “yanlış bağlantılar” sunulmasıyla ve klorokin ilacı üzerinden “yanıtıcı bilgilerin” paylaşılmasıyla oluşturulan mezenformasyonun, zarar vericilik noktasında derecesinin “yüksek” olarak tanımlanabileceğini, uyuşturucu maddelerin insan sağlığına verdiği ölümcül zararları göz önünde bulundurarak ileri sürmek mümkündür.

Salgının Durdurulmasına Yönelik Kullanıcılar Nezdinde Alınacak Tedbirler ve Covid-19 Tecrübesi Çerçevesinde Ulaşılabilecek Çözümler

Covid-19 pandemisiyle etkileri daha fazla hissedilmeye başlayan sağlık konusundaki çevrimiçi mezenformasyon, sadece salgın hastalık dönemlerindeki yanlış bilgileri tanımlamakla kalmayarak, aslında gün içinde çevrimiçi iletişim ortamlarında neredeyse sürekli karşılaşılan ve hastalıkların etkileri, korunma yöntemleri ve tedavileri noktasında kafa karışıklığının yaşanmasına neden olan sağlık alanındaki tüm başlıkları kapsamaktadır. Koronavirüs salgınıyla birlikte önemi bir kez daha anlaşılan, doğru bilgiyi ön plana çıkararak ve yanlış bilgiye duvar oluşturan iletişim yöntemleri, kamu sağlığının korunması açısından da kritik bir role sahiptir. Her geçen gün yöntemlerini değiştiren, içeriklerini dönüştüren ve çevrimiçi kanallardan bir virüs gibi yayılan yanlış bilgiler karşısında, yanlış tespit eden iletişim yöntemlerinin de bu değişime ayak uydurarak geliştirilmesi, her kullanıcı nezdinde de yanlış bilgiye bariyer oluşturan, böylece mezenformasyonların oluşumunu engelleyen yöntemlerin yaygınlaştırılması önem arz etmektedir.

Temel sağlık bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi; sağlık alanındaki bilgilere doğru yollardan ulaşma, anlama ve uygulama açılarından yetkinliğe sahip olmayı anlatan sağlık okuryazarlığı, çevrimiçi ortamlarda insanların karşılaştıkları söylentiler, deneyimler ve tavsiyelerin doğru değerlendirilerek, yanlış davranışların sergilenmesinin önüne geçebilir. Kamu sağlığı adına da önemli bir işlevi bulunan

sağlık okuryazarlığının bu anlamda, sağlık konusundaki bilgilere ihtiyaç duyan ve yöntem olarak da çevrimiçi platformları kullanan İnternet kullanıcıları açısından, temel düzeyde de olsa kazanılması gereken bir eğitime, farkındalığa vurgu yapmaktadır (Norman & Skinner, 2006).

Sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi ve çevrimiçi iletişim ortamlarında karşılaşılan sağlık konusundaki yanlış bilgilerin, tespit edilmesi ve sosyal platformlar üzerindeki paylaşımlar neticesinde bir salgın halini alarak mezenformasyonlar oluşturmasının önüne geçilmesi adına kullanıcılara büyük bir rol düşmektedir. Kamu sağlığının olumsuz etkilenmemesi, kendimiz ve sosyal çevremizin sağlık açısından zarar görmemesi adına çeşitli yöntemler dahilinde, yanlış bilgi salgınına karşı bir direnç oluşturulabilir.

Bu direncin oluşturulması bakımından, sağlıkla ilgili herhangi bir içerikle karşılaşıldığında öncelikle, iletinin kaynağının kontrol edilmesiyle başlanabilir. Uzmanlık alanıyla ilgili konularda tavsiyelerde bulunan, güncel olan, herkesin farklı sağlık yapısında olduğunu bilerek genellemelerde bulunmayan, bunun için tek bir çözüme işaret etmeyen, bu anlamda da temkinli bir dil kullanarak, kesin, mucizevi ve hızlı tedavi yöntemlerinden bahsetmeyen kaynaklar güvenilir olarak kabul edilebilir. Bunların dışında hareket eden ve esas olarak gerçeklikten uzak bir duruş sergileyen haber kaynaklarından, paylaşımlardan uzak durmak ve bunların ilettiklerini kendi çevrimiçi kanallarımızdan servis etmemek gerekir (Data Detox Kit, 2020).

Sağlık mezenformasyonun azaltılması adına uygulanacak diğer bir yöntemin aslında hiçbir şey yapmamakla ilgili olduğu söylenebilir. Şöyle ki çevrimiçi ortamlarda sağlık konusunda oldukça fazla içeriğe rastlayan bireyler özellikle de Covid-19 döneminde düzenli olarak hastalığın etkileri ve sonuçları üzerine çokça paylaşımla karşılaşmaktadır. Bu paylaşımların öncelikle kişilerin sağlığı daha sonra da toplum sağlığı açısından zararlı oldukları, aşı karşıtlığı yaratmak adına yanlış ya da asılsız bilgi paylaşımının çokluğuna ve bu manada aşı karşıtlığının giderek artan ivmelenmesine dayanılarak ileri sürülebilir. Tam da bu noktada hiçbir şey yapmanın, yanlış bilgi salgının önüne geçilmesi hususunda nasıl bir işlev göreceğinden bahsetmek gerekir. Yanlış bilgiler kapsamında oluşturulmaya çalışılan mezenformasyonlara karşı etkili bir çözüm olarak; bu türden içeriklere karşı yorum yapmayarak, alıntılama yapıp kendi hesaplarımızdan paylaşmayarak, bağlantılara tıklamayarak ve dolayısıyla görünürlüğünün artmasına neden olmayarak yayılımını azaltmak mümkündür. Olumsuz dahi olsa bu türden içeriklerin görünürlüğü arttırmak, bizler açısından olmasa bile başkaları tarafından bu içeriklere destek verilmesi, inanılması sonucunda da zarar görülmesi sonucuna ulaştırabilir. Tekrarların önemli bir propaganda silahı olduğu düşünüldüğünde, yanlış bilgileri üreten aktörlerin de bu yöntemle insanları yanıltma amacı güttüklerinden bahsedilebilir. Bu konu hakkında son dönemlerde yapılan bir araştırma (Dechêne vd., 2010) göstermektedir ki servis ettiği bilgilerin yanlış olmasına rağmen tekrarlar vasıtasıyla insanların sürekli karşısına çıkan içeriklerin, inandırıcılık oranlarını artırdıkları, dolayısıyla da insanların yanlış bilgiyi doğru olarak değerlendirme olasılıklarının da böylece yükseldiği gözlemlenmiştir (Buchanan, 2021). Sağlık mezenformasyonun azaltılması açısından, daha çok korku ve panik havası oluşturmaya yönelik tasarlanan yanlış içerikler

karşısında sakın kalabilmek, paylaşım yapmamak, diğer insanlara da bu salgını yaymamak ve aslında birer yalan haber aktörüne dönüşmemek adına önemlidir.

Covid-19 pandemisiyle birlikte görüldü ki sağlık konusundaki yanlış bilgilerin sonuçlarının sadece çevrimiçi ortamlarda hissedilmediği, bu ortamlardan yayılan yanlış bilgilerin salgın şeklini alarak hayatın tüm alanlarına etki edebileceği anlaşılmış oldu. Daha önce örneğine rastlanacak şekilde bot hesaplar ve troller tarafından yayılan yanlış bilgiler, yanlış bilgi yaydığını fark bile edemeyen kişileri avlamakta, bu kişilerin paylaşımlarından yararlanmaktadır. Mezenformasyonlara yol açmamak adına kullanıcılar tarafından takip edilmesi gereken birkaç yöntemden söz edilebilir. Kasıtlı olarak yanlış bilgi yayan aktörlerin ağına düşmemek için ilk olarak, çevrimiçi ortamlarda karşılaşılan mesajlara temkinli yaklaşmak ve özellikle Covid-19 içerikli korku yayan mesajlar karşısında duygulara hâkim olup paylaşım yapmadan önce frene basmak gerekmektedir. Daha sonra kaynağın güvenilirlik değerlendirilmesini yaptıktan sonra, mesajın iletildiği bilgilerin doğru olup olmadığı, çeşitli haber doğrulama platformlarının yardımıyla sorgulanmalı ve son olarak da yanlış olduğu tespit edilen mesajların yayılımını azaltmak amacıyla mesajın iletildiği yanlışlık düzeltilmelidir. Bunu yaparken de oldukça dikkatli davranıp, kişisel yorumlar ve paylaşımlar yaparak mesajın görünürlüğünü artırmak yerine sadece doğrulama platformları tarafından teyit edilmiş açıklamalar paylaşılmalıdır (Fowler, 2020).

İnternetin sağlık haberleriyle adeta boğulmuş olduğunu söylemek mümkündür. Hastalar açısından avantajlı bir koşul olarak görülen bu durumun, hiç öyle görüldüğü kadar kullanıcılar açısından avantajlı olmadığını belirtmek gerekir. Sağlıkla ilgili bir konu hakkında çevrimiçi araştırmalar yaparken sahte sağlık haberlerinin tuzağına düşmemek adına çeşitli doğruluk kontrolü yöntemlerini kullanarak başarılı olunabilir. Örneğin, kanser aşısının farelerdeki tümörü ortadan kaldırdığına dair, kenevirin mide ve bağırsak rahatsızlıklarını tedavi ettiğine yönelik yanlış bilgiler barındıran mesajlar karşısında, ilk olarak kaynağın güvenilirliği test edilerek, iletilen bilgiler hususunda bilimsel bir çalışmanın kaynak olarak gösterilip gösterilmediğine bakılmalıdır. Daha sonra, mesajın yazarı incelenerek, o konuda uzmanlığının olup olmadığı araştırılmalıdır. Ardından, haber başlığının özellikleri incelenerek, paylaşılan bilgilerin doğruluğuna dair ipuçları edinilebilir. Çok abartılı ve mucize temasıyla kurgulanan başlıklardan şüphe edilerek içerikle uyumu kontrol edilmelidir. İçeriğin, kısıtlı hasta yorumları, kanıtlanmamış iddialar, abartılı ifadeler ve harf karakteri-dil bilgisi yanlışlıkları aktardığı anlaşıldığında, mesajın yanlış olabileceği düşünülerek paylaşımı engellenmeli ve böylece mezenformasyona neden olunmamalıdır (Reyes, 2018).

Koronavirüs salgınıyla birlikte doğurduğu sonuçların büyüklüğüne daha çok dikkat edilen yanlış bilgi salgını, çevrimiçi ortamlarda kullanıcı deneyimi açısından yaşanan zararların incelenmesi adına da önemlidir. Örneğin, Covid-19 hastalığına karşı C vitamininin iyi geldiğinden, el yıkama yöntemlerinin yanlışlığına ve dahası koronavirüs aşısının ölümcül etkilerine kadar uzanan söylentilerden ve komplo teorilerinden oluşan bu yanlış bilgi salgını karşısında savunmasız kalan kişilerin, bu dönemde elde ettikleri tecrübeler neticesinde, yeni saldırılara karşı daha temkinli olabileceği ileri sürülebilir. Lewandowsky ve Cook'a göre (2020), kullanıcıların daha önce

rastladıkları komplo teorilerindeki kusurlu yanların farkına vardıklarında, buna benzer yanlışlık içeren yeni mesajlar, teoriler karşısında daha güçlü durabilecekleri, daha az zarar görebilecekleri tahmin edilebilir. Öte yandan, bu konudaki direnci artırmak ve savunmayı geliştirmek adına profesyonellerden, yanlış tespit etmeye yönelik girişimlerden ve teknolojilerden yararlanmak mümkündür. Örneğin, Covid-19'la ilgili yanlış bilgileri etiketleyen sosyal medya platformlarının, yanlış bilgi yayılımının bir anlamda önüne geçtiği düşünülebilir. Mesajın başlığına “uyarı” ibaresinin eklenmesi ve içerdiği bilgilerin şüpheli olduğuna dair bilgilendirmelerin sunulması, kullanıcıların içeriklerden zarar görmemesi adına geliştirilen bir yöntemdir. Bunun gibi, kullanıcıların yanlış bilgi salgınlarından etkilenmemesi için geliştirilen yöntemlerin aslında çok da etkili olmadığı, dış müdahaleden çok kullanıcıların kendi farkındalıklarını oluşturacak önlemler almasının daha etkili olduğunu çeşitli bilimsel araştırmalarının sonuçlarına bakarak söylemek mümkündür. New York Üniversitesi öğretim üyesi Joshua Tucker'a göre, koronavirüs salgını dönemindeki örnekler göz önüne alındığında, çevrimiçi kanallardan yayılan yanlış bilgiler karşısında insanların, kendi dünya görüşlerine, ideolojilerine uyan içerikleri, yanlış olarak kodlamada daha az başarılı oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, koronavirüs pandemisiyle popülerleşen sağlık mezenformasyonun; yanlış bilgi salgınının durdurulmasına yönelik her girişimin kesin olarak başarılı olabileceğinden söz edilemez. Tüm problemleri birden ortadan kaldıracak sihirli bir değneğin varlığından da söz etmenin mümkün olmadığını belirtmekle birlikte bu konu hakkında daha detaylı gerçekleştirilecek olan bilimsel çalışmaların, ileriye yönelik sağlam adımların atılmasına katkı sağlayacağı düşünülebilir (Fischer, 2020).

Sonuç

Çevrimiçi ortamlarda, çeşitli iletişim formatları çerçevesinde, yanlış bilgiyi yaymak adına bir virüs gibi hareket eden içeriklerin, sağlık konusu hedef almasıyla birlikte bir salgın mantığıyla yayılması, özellikle 2019 yılında patlak veren Covid-19 pandemisiyle yakından ilişkilidir. Sağlık alanındaki küresel bir krize işaret eden bu dönem göstermiştir ki sağlık hakkındaki söylentiler, bilimsellik içermeyen tavsiyeler, kısaca yanlış bilgiler, kolay bir şekilde çevrimiçi iletişim kanallardan hızla yayılmakta ve insanların zarar gördüğü önemli bir sağlık sorununa işaret etmektedir. Hastalığın fiziksel olarak yayılmasından çok psikolojik etkileri anlatan bu sağlık sorunu, korku ve panik havasına kapılan insanlar tarafından oluşturulan mezenformasyonlar ile çevrimiçi bir yanlış bilgi salgınına da tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün “infodemi” kavramını kullanarak açıkladığı bu yanlış bilgi salgınının, karakteristik özelliklerinin, doğurabileceği muhtemel zararların ve kolay yayılım nedenlerinin araştırılması, toplum sağlığı açısından önemli bir mesele haline gelmiştir.

Çeşitli yapısal faktörler ekseninde ve kullanıcı motivasyonları temelinde bu çalışma kapsamında yapılan incelemenin; sürekli değişen biçimlerdeki, koşullara göre dönüşen ve uyarlanabilen özellikleriyle yanlış bilgilerin tanımlanmasının, toplum sağlığının korunması adına da bir katkısının olacağını söylemek mümkündür. Koronavirüs salgının küresel boyuttaki etkileri düşünüldüğünde,

hastalığın sadece fiziksel sonuçlar doğurmadığı aynı zamanda, çok boyutlu incelenmesi gereken sosyal ve toplumsal sonuçlara da neden olduğu anlaşılabilir. Salgının seyrinin ilerlemesiyle her geçen gün çevrimiçi ortamlardaki mezenformasyonun da işleyiş biçiminin ve yöntemlerinin değiştiğini, virüs gibi yayılan yanlış bilgilerin, salgının yeni bir formatı olarak değerlendirilmesinin elzem olduğu söylenebilir.

Çevrimiçi sağlık mezenformasyonunun önüne geçilmesi noktasında önemli işlevler yüklenen iletişim yöntemlerinin, kamu sağlığının korunması açısından da önemli görevler üstlendiğini belirtmek gerekir. Doğru bilgiyi ön plana çıkararak, yanlışları ayıklayan, yavaşlatan veya yanlış olduğuna işaret eden bu yöntemlerin önemini Covid-19 sürecinde bir kez daha anlaşıldığını söylemek mümkündür. Sadece sağlık krizlerinin yaşandığı dönemlerdeki mezenformasyonu tanımlamayan yanlış bilgi salgını kavramı, dijital iletişim ortamlarındaki süreklilik içeren bir soruna işaret etmektedir. Genellikle yaşadığı bir sağlık probleminin çözümü noktasında çevrimiçi kanallara başvuran kişilerin, karşılaştıkları bir yanılgıyı tanımlayan sağlık mezenformasyonu kavramı, söylentilerin, kulaktan dolma bilgilerin ve tavsiyelerin sağlık açısından tehlike boyutlarına da vurgu yapmaktadır. Çeşitli bilişsel süreçler ekseninde ve değişen kullanıcı motivasyonları temelinde açıklanan sağlık konusundaki mezenformasyonun yapısal özelliklerinin ve ortaya çıkarması muhtemel zararlarının incelenmesi, problemi doğru tanımlamada ve etkin çözümler geliştirme noktasında katkı sunabilir.

Böyle bir amaç doğrultusunda insanların yanıltma kastı olmadan, başkalarına fayda sağlayacağını düşündüğü yanlış bilgileri paylaşmasını konu alan, bu konuda da yanlış bilginin türleri, amaçları ve zararları kapsamında geliştirilen literatürü ortaya koyarak ilgili örnekler üzerinden bir rehberlik ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın ayrıca, kullanıcılar nezdinde alınabilecek önemleri de tanımladığı söylenebilir. Mezenformasyonun, kasıtlı olarak insanları yanıltma ve böylece çeşitli ekonomik ve sosyal kazanımlar elde etme amacı güden girişimlerce desteklendiğini belirtmek gerekir. Bu açıdan, kullanıcıların, birer yalan haber aktörüne dönüşmelerine neden olan iletişim deneyimlerini, çeşitli akademik araştırmalar kapsamında ortaya koyan bu çalışmanın, her kullanıcı açısından alınabilecek kişisel önlemlerle salgının durdurulmasında bir rol oynayacağını benimsetilmesinde bir işlev göreceği düşünülebilir.

Temel sağlık bilgi ve becerilerinin geliştirilmesini, doğru iletişim kanallarının ve yöntemlerinin kullanılmasıyla sağlık konusundaki doğru bilgilere ulaşılmasını tanımlayan sağlık okuryazarlığı, yanlış bilgi salgını karşısında ulaşılacak etkin bir çözüme işaret etmektedir. Kullanıcıları, mesajların yanlışlığı konusunda bilgilendiren ve bu konuda çeşitli yapısal çözümler geliştiren dijital platformların gayretinin önemini belirtmekle birlikte etkin çözümlerin yine kullanıcı merkezinde geliştirileceğine, yanlış bilgiyi yanlış olarak kodlamadaki bilişsel süreçleri ve motivasyonları ön plana çıkararak bilimsel çalışmalar ekseninde belirtmek gerekir. Halen etkileri hissedilen Covid-19 pandemisi sürecinde elde edilen tecrübelerin, sağlık mezenformasyonun doğrulanabileceği sonuçlara daha ciddi yaklaşılmasına neden olabileceğinin düşünülmesiyle, kullanıcılar nezdinde alınabilecek önlemlere vurgu yapan bu çalışmanın, yanlış bilgi formatları temelindeki yeni salgınlar karşısında kullanıcılara bir rehberlik sunacağı da ümit edilmektedir. Vitamin desteklerinin etkililiğinden, bitkisel çözümlere, sarımsak

suyunun koruyuculuğundan alkol kullanımının yanlışlığına kadar uzanan Covid-19 sürecindeki yanlış bilgilerin zararlarını tecrübe eden toplumların, pandemi sonrasında, çevrimiçi platformlar üzerinde rastladıkları sağlık konusundaki bilgilere bu çalışmanın da katkısıyla daha temkinli yaklaşması ve böylece yanlış bilgi salgınlarının önüne geçilmesi ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Acerbi, A. (2016, 15 Aralık). A Cultural Evolution Approach to Digital Media. *Frontiers in Human Neurosci* 10, 636. 12.03.2021 tarihinde <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2016.00636/full> adresinden alındı.
- Acerbi, A. (2019). Cognitive Attraction and Online Misinformation. *Palgrave Communications*, 5(15). doi: 10.1057/s41599.019.0224-y
- Arora, A., & Evans, R. W. (2010). Dental caries in children: a comparison of one non-fluoridated and two fluoridated communities in NSW. *NSW Public Health Bulletin*, 21(11-12), 257-280.
- BBC Reality Check. (2020, 10 Mart). Koronavirüs (Covid-19): Virüs ve hastalık hakkında dikkate almamanız gereken hurafeler. Sarımsak. *BBC*. 12.10.2021 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51815676.amp> adresinden alındı.
- Bertin, P., Nera, K., & Delouvée, S. (2020). Conspiracy Beliefs, Rejection of Vaccination, and Support for hydroxychloroquine: A Conceptual Replication-Extension in the COVID-19 Pandemic Context. *Front Psychol*, (11), 1-9.
- Binark, M. (2007). Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorunlar ve Yöntem Sorunu. Binark, M. (Ed.). *Yeni Medya Çalışmaları*. (ss.21-44). Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Brennen, J. S., Simon, F. M., Howard, P. N., & Nielsen, R. K. (2020). *Types, Sources, and Claims of COVID-19 Misinformation*. Londra: University of Oxford, Reuters Institute.
- Briant, E. (2021, Ekim 13). *First Draft News*. *Twitter*. 10.10.2021 tarihinde <https://twitter.com/EmmaLBriant/status/144.785.9153238695937> adresinden alındı.
- Buchanan, T. (2021, 5 Ocak). How to reduce the spread of fake news – by doing nothing. *NiemanLab*. 25.03.2021 tarihinde <https://www.niemanlab.org/2021/01/how-to-reduce-the-spread-of-fake-news-by-doing-nothing/> adresinden alındı.
- Çalışkan, O. (2020). Youtube'un Şifa Dağıtan Videoları: Bir Sözdebilim Olarak Biyoenerji'nin Retoriği. Güven, A. (Ed.). *Youtube Türkiye'de Kültür Siyaset ve Tüketim – 1*. (ss.87-127). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Data Detox Kit. (2020, Ekim 24). Health vs. Hoax: Immunize Yourself Against Health Misinformation Online. *Data Detox Kit*. 26.02.2021 tarihinde <https://datadetoxkit.org/en/misinformation/healthhoax/> adresinden alındı.
- Dechêne, A., Stahl, C., Hansen, J., & Wänke, M. (2010). The Truth About the Truth: A Meta-Analytic Review of the Truth Effect. *Personality and Social Psychology Review*, 14(2), 238-257.
- Euronews. (2020, 27 Mart). İran. İranda alkolün koronavirüsten koruduğu söylentileri nedeniyle sahte içki içen yüzlerce kişi öldü. *Euronews*. 13.10.2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/03/27/iran-da-alkolun-koronavirusten-korudugu-soylentileri-nedeniyle-sahte-icki-icen-yuzlerce-ki> adresinden alındı.
- Euronews. (2020, 9 Mart). Fransa. Fransadan kokain, alkol ve klor uyarısı: Bu maddeler koronavirüsü öldürüyor, kullanmayın *Euronews*. 13.10.2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/03/09/>

- fransa-dan-kokain-alkol-ve-klor-uyarisi-bu-maddeler-koronavirusu-oldurmuyor-kullanmayin adresinden alındı.
- Eysenbach, G. (2002). Infodemiology: The Epidemiology of (Mis)information. *The American Journal Of Medicine*, (113), 763-765.
- Eysenbach, G. (2009, 27 Mart). Infodemiology and Infoveillance: Framework for an Emerging Set of Public Health Informatics Methods to Analyze Search, Communication and Publication Behavior on the Internet. *Journal of Medical Internet Research*, 11(1). 01.03.2021 tarihinde <https://www.jmir.org/2009/1/e11/> adresinden alındı.
- Fischer, S. (2020, 28 Nisan). What experts say works for combating coronavirus misinformation. *Axios*. 04.04.2021 tarihinde <https://www.axios.com/what-experts-say-works-for-combating-coronavirus-misinformation-146084b8-1312-403d-b948-3e190f16b7f3.html> adresinden alındı.
- Fowler, G. A. (2020, 5 Haziran). You are probably spreading misinformation. Here's how to stop. *The Washington Post*. 26.03.2021 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/06/05/stop-spreading-misinformation/> adresinden alındı.
- Fox, S. (2006, 29 Ekim). Most internet users start at a search engine when looking for health information online. *Pew Research Center*. 16.03.2021 tarihinde <https://www.pewresearch.org/internet/2006/10/29/most-internet-users-start-at-a-search-engine-when-looking-for-health-information-online/> adresinden alındı.
- Fox, S., & Duggan, M. (2013, 15 Ocak). Health Online 2013. *Pew Research Center*. 16.03.2021 tarihinde <https://www.ordinedeimedici.com/documenti/Docs7-cybercondria-PIP-HealthOnline.pdf> adresinden alındı.
- Friedlander, E. (2019, 11 Mart). Why People Post Fake News. *VICE*. 18.03.2021 tarihinde <https://www.vice.com/en/article/9kpz3v/why-people-post-fake-news-v26n1> adresinden alındı.
- Gebreyohannes, G., & Gebreyohannes, M. (2013). Medicinal values of garlic: A review. *International Journal of Medicine and Medical Sciences*, 5(9), 401-408.
- GOV.UK. (2021, 15 Temmuz). Coronavirus (COVID-19) Guidance and support. Alcoholic liver deaths increased by 21% during year of the pandemic. *GOV.UK*. 14.10.2021 tarihinde <https://www.gov.uk/government/news/alcoholic-liver-deaths-increased-by-21-during-year-of-the-pandemic> adresinden alındı.
- Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. (2019, 9 Ocak). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1), eaau4586.
- Gyenes, N., & Mina, A. X. (2018, Ağustos 30). How Misinfodemics Spread Disease. *The Atlantic*. 20.03.2021 tarihinde <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/08/how-misinfodemics-spread-disease/568921/> adresinden alındı.
- Habertürk. (2019, 5 Nisan). *HT hayat*. D vitamini fazla alınırsa ne olur?. *Habertürk*. 11.10.2021 tarihinde <https://hthayat.haberturk.com/d-vitamini-fazla-alinirsa-ne-olur-1069933> adresinden alındı.
- Kırdemir, B. (2020). *Türkiye'nin Dezenformasyon Ekosistemi Genel Bakış*. İstanbul: EDAM.
- Kumar, K. P., & Geethakumari, G. (2014). Detecting misinformation in online social networks using cognitive psychology. *Human-centric Computing and Information Sciences*, 14(4), 1-22.
- Levy, G. (2018, 21 Mart). Public Confidence in Vaccines Sags, New Report Finds. *U.S. News*. 04.03.2021 tarihinde <https://www.usnews.com/news/health-care-news/articles/2018-05-21/public-confidence-in-vaccines-sags-new-report-finds> adresinden alındı.

- Lewandowsky, S., & Cook, J. (2020, Mart). The Conspiracy Theory Handbook. *Center for Climate Change Communication*. 03.04.2021 tarihinde <https://www.climatechangecommunication.org/conspiracy-theory-handbook/> adresinden alındı.
- Lourdes S. Martinez, S. H.-B.-H. (2018). "Okay, We Get It. You Vape": An Analysis of Geocoded Content, Context, and Sentiment regarding E-Cigarettes on Twitter. *Journal of Health Communication*, 23(6), 550-562.
- Magarini, F. M., Pinelli, M., Sinisi, A., Ferrari, S., Fazio, G. L., & Galeazzi, G. M. (2021). Irrational Beliefs about COVID-19: A Scoping Review. *Int J Environ Res Public Health*, 19(18), 1-21.
- Malumatfuruş. (2020, 10 Şubat). Doğrulama/Yanlışlama. Kokainin Koronavirüsü Öldürdüğü İddiası. *Malumatfuruş*. 09.10.2021 tarihinde <https://www.malumatfurus.org/kokainin-koronavirusu-oldurdugu-iddiasi/> adresinden alındı.
- Malumatfuruş. (2020, 22 Mart). Doğrulama/Yanlışlama. Koronavirüsten Buruna Tutulacak Saç Kurutma Makinesi İle Kurtulunabileceğini Aktaran Ses Kaydı. *Malumatfuruş*. 09.10.2021 tarihinde <https://www.malumatfurus.org/koronavirusten-buruna-tutulacak-sac-kurutma-makinesi-ile-kurtulunabilecegini-aktaran-ses-kaydi/> adresinden alındı.
- Malumatfuruş. (2020, 4 Mayıs). Doğrulama/Yanlışlama. Koronavirüsü Önlediği İddia Edilen Maddeler ve Uygulamalar. *Malumatfuruş*. 10.10.2021 tarihinde <https://www.malumatfurus.org/koronavirusu-onledigi-iddia-edilen-maddeler-ve-uygulamalar/> adresinden alındı.
- Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andi, S., & Nielsen, R. K. (2020). *Reuters Institute Digital News Report 2020*. London: Oxford Üniversitesi.
- Norman, C. D., & Skinner, H. A. (2006). eHEALS: The eHealth Literacy Scale. *Journal of Medical Internet Research*, 8(4). 23.03.2021 tarihinde <https://www.jmir.org/2006/4/e27/> adresinden alındı.
- NTV. (2021, 23 Ocak). Türkiye Haberleri. Corona'ya iyi geliyor diyerek bal arılarına kendilerini isirtiyorlar (Uzmanından uyarı): *NTV*. 09.10.2021 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/turkiye/coronaya-iyi-geliyor-diyerek-bal-arilarina-kendilerini-isirtiyorlar-uzmanindan-uyari,JDnSPDTfQE0G863benSRRQ> adresinden alındı.
- NTV. (2021, 8 Haziran). Sağlık Haberleri. Kanadalı araştırmacılar: D vitaminin Covid-19 karşı herhangi bir etkinliği yok. *NTV*. 07.09.2021 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/galeri/saglik/kanadali-arastirmacilar-d-vitaminin-covid-19-karsi-herhangi-bir-etkinligi-yok,7zvXj5j49keHOYCjYO6PCg> adresinden alındı.
- Oxford Learner's Dictionaries. (2021, 18 Ekim). Information, Misinformation, Disinformation. *Dictionaries*. 18.10.2021 tarihinde <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/information?q=information> adresinden alındı.
- Öztürk, R. (2020). Yanlış/yalan Bilginin Etkilerini Azaltmada Hekimlere Düşenler. *SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 53, 6-9. 10.03.2021 tarihinde <https://www.sdplatform.com/Yazilar/Kose-Yazilari/595/Yanlisyalan-bilginin-etkilerini-azaltmada-hekimlere-dusenler.aspx> adresinden alındı.
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2018). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, (188), 39-50.
- Reyes, L. (2018, 9 Aralık). How To Spot Fake Medical News With The SATCoW Method. *Medium*. 03.04.2021 tarihinde <https://medium.com/@LoriMD/how-to-spot-fake-medical-news-with-my-satcow-method-997203606bf4> adresinden alındı.
- Roozenbeek, J., Schneider, C. R., Dryhurst, S., Kerr, J., Freeman, A. L., Recchia, G., & Linden, S. (2020). Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world. *Royal Society Open Science*, (7), 1-15.

- Søe, S. O. (2018). Algorithmic detection of misinformation and disinformation: Gricean perspectives. *Journal of Documentation*, 74(2), 309-332.
- Sözcü. (2020, 22 Mart). Sağlık. Corona virüsü belirtileri neler? Boğazım ağrıyor, corona virüsü kapmış olabilir miyim?. *Sözcü*. 11.10.2021 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/bogazim-agriyor-corona-virusu-kapmis-olabilir-miyim-5694544/> adresinden alındı.
- Stanley, M. L., Barr, N., Peters, K., & Seli, P. (2021). Analytic-thinking predicts hoax beliefs and helping behaviors in response to the COVID-19 pandemic. *Thinking & Reasoning*, 27(3), 464-477.
- Teyit. (2020, 2 Mart). Teyitlink. *Teyit.org*. 10.10.2021 tarihinde <https://teyit.link/zHFkGst> adresinden alındı.
- Teyit. (2020, 3 Mart). Teyit.org. Rakının koronavirüsten koruduğu iddiası. *Teyit.org*. 09.10.2021 tarihinde <https://teyit.org/rakinin-koronavirusten-korudugu-iddiasi> adresinden alındı.
- Teyit. (2020, 30 Eylül). Koronavirüsün tedavisinin sarımsak suyu olduğu iddiası. *Teyit.org*. 07.10.2021 tarihinde <https://teyit.org/koronavirusun-tedavisinin-sarimsak-suyu-oldugu-iddiasi> adresinden alındı.
- Teyit. (2021, 30 Ocak). Teyit.org. Arı zehrinin koronavirüse iyi geldiği iddiası. *Teyit.org*. 11.10.2021 tarihinde <https://teyit.org/analiz-ari-zehrinin-koronaviruse-iyi-geldigi-iddiasi> adresinden alındı.
- Tuncer, Z. (2021). Vitamin D ve Covid-19 Enfeksiyonu. *Kocatepe Tıp Dergisi*, (22), 237-240.
- Uscinski, J. E., Enders, A. M., Klostad, C., Seelig, M., Funchion, J., Everett, C., . . . Murthi, M. (2020, Nisan 28). Why do people believe COVID-19 conspiracy theories? *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. 15.10.2021 tarihinde <https://misinforeview.hks.harvard.edu/article/why-do-people-believe-covid-19-conspiracy-theories/> adresinden alındı.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, (359), 1146-1151.
- Wardle, C. (2020, 22 Eylül). Understanding Information Disorder. *Fist Draft*. 25.02.2021 tarihinde <https://firstdraftnews.org/long-form-article/understanding-information-disorder/> adresinden alındı.
- WHO. (2020). 1st WHO Infodemiology Conference. *World Health Organization*. 05.03.2021 tarihinde <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/06/30/default-calendar/1st-who-infodemiology-conference> adresinden alındı.
- WHO. (2021, 5 Mayıs). Coronavirus disease (COVID-19). Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Mythbusters. *World Health Organization*. 08.09.2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters> adresinden alındı.
- Yeniçağ. (2020, 15 Ağustos). Yaşam. Korona virüs sonrası Arı Zehri'ne talep arttı! Altınla yarışıyor Gramı 200 Dolar. *Yeniçağ*. 12.10.2021 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/korona-virus-sonrasi-ari-zehrine-talep-artti-ari-zehri-nerelerde-kullanilir-ari-zehrinin-faydala-295219h.htm> adresinden alındı.

HEALTH MISINFORMATION: INFODEMI ON ONLINE CHANNELS

Mehmet BÜYÜKAŞAR*

From the dual distinction in the fake news definition; based on the definition of disinformation and misinformation concepts, the intentions in producing and spreading fake news can be read. The purposes of producing and sharing information vary on the axis of various motivations, and the ultimate goal of the message is basically divided into intent to harm and not to contain intent. That is to say, besides the concept of disinformation that defines the shared messages and designed for the purpose of deliberately damaging, the concept of misinformation; it describes the sharing of messages that are deliberately devoid of the intention to harm but are still misleading.

According to the concept of disinformation, the concept of misinformation, which differs with its feature of not having “malicious intent”, does not define innocent behaviors; It should also be noted that misleading and guiding messages shared through social media platforms are at the center of the fake news issue. Misinformation about health, the effects of which are more clearly understood with the Covid-19 outbreak; as in the example of Covid-19; perhaps it is defined as an epidemic of misinformation and misinformation about health, on which there are many discussions on the harms of the disease, rather than medical problems caused by the disease. Defined by the concept of misinformation; This situation has become one of the most important issues of our day, which makes it easier to understand how messages that unintentionally lead to misleading people can pose great dangers as they become epidemics.

With the emergence of the Covid-19 epidemic, the rumors about the disease have grown like an avalanche, pointing to a communication environment where it is ambiguous what to encode as right and wrong. New communication mediums, which are defined as online communication media in general terms, and which provide extraordinary numbers in terms of creating and sharing content with the facilities provided by digital communication technologies, also constitute the center of

* Niğde Ömer Halisdemir University, Department of Journalism, mehmetbuyukafsar@ohu.edu.tr

online rumors in this sense. Digital media platforms, with the speed and high interaction features they provide to their users during the design, production and sharing of the message, define an ecosystem in which true and false messages are intertwined and information pollution is high. These platforms offer disadvantageous conditions besides the advantageous conditions they provide to the users in terms of conveying the message easily and getting feedback quickly thanks to their fastness and interaction features.

At the beginning of these disadvantageous conditions, there is a problem of fake news, which is also the subject of this study. The spreading of online rumors and fake news stories over these platforms, similar to the flood, can be considered as a result of the use of disadvantages as well as the advantages of speed. Therefore, the rate of fake news spread is very dangerous for users who do not use various truth checking methods and are vulnerable in this regard. Considering the issue in terms of personal and public health, it can be said that the extent of harm in cases where people are misled and even deceived for a health-related situation will be much higher.

It should be noted that hearsay and information that is mostly not based on scientific data is effective enough to endanger human health. It can be said that this study, which was designed to highlight the damages that can be caused by information shared by people through online communication channels on health, may also contribute to raising awareness on this issue. The methods, main types and purposes of all these activities and, consequently, possible solutions that can be reached by the users are pointed out by using the relevant literature. It also can be thought that raising awareness of fake content encountered in online environments on health and other types of false information defined by the concept of fake news will also contribute to the development of an accuracy control-based perspective.

In this respect, the study aims to reveal all elements about the health misinformation through a specific sample within the framework of the transformed communication experiences and the experiences in the Covid-19 pandemic. The study also aims to create a guide that media users can benefit from against the use of false information. It will function in determining the most common types of misleading information about health on the internet and revealing the motivations for sharing these misleading and non-scientific information. Finally, with this study, false information shared unconsciously defined by the concept of misinformation; It is intended to draw attention to the fact that when the re-produced directive messages target the elements in the field of health, they cause destructive harm unlike other social areas and discussion topics.